

บทที่ 2

ประเภทของรัฐวิสาหกิจและแนวความคิดพื้นฐาน เกี่ยวกับการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจ

การเปลี่ยนแปลงแนวความคิดในทางปกครองสมัยใหม่ จากเดิมที่มีลักษณะ เสรีนิยมทางเศรษฐกิจ (liberalism) ซึ่งปล่อยให้เอกชนดำเนินกิจการทุกอย่างได้ตามอำเภอใจ ส่วนรัฐมีหน้าที่จัดบริการสาธารณะหลักขั้นได้แก่ การกีดกันด้านการป้องกันประเทศและการรักษาความสงบเรียบร้อยภายใน ซึ่งนับเป็นเรื่องราวราชการโดยแท้ มาเป็นลักษณะที่รัฐเข้าแทรกแซงในทางเศรษฐกิจ (interventionism)¹ กิจการของรัฐจึงมีได้จำกัดอยู่เฉพาะเพียง "ราชการแท้" หรือ "ราชการหลัก" เท่านั้น หากแต่รัฐยังได้เข้าไปดำเนินกิจการซึ่งเดิมถือเป็นงานของเอกชน หรือเข้าไปดำเนินการแข่งขันกับเอกชนอีกด้วย "องค์กร" และ "รัฐวิสาหกิจ" ต่าง ๆ จึงเกิดอย่างมากมาย²

ปัจจุบัน เมื่อพิจารณาขนาดของรัฐวิสาหกิจแทรกตัวเข้าไปอยู่ในทุกภาค เศรษฐกิจของประเทศโดยรวมแล้ว จะเห็นว่ามิมีขนาดใหญ่มากทั้งด้านงบประมาณการก่อหนี้ และบุคลากร จนอาจกล่าวได้ว่า "รัฐวิสาหกิจ" ได้มีความสำคัญต่อเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ของประเทศเราอย่างยิ่ง แต่โดยที่รัฐวิสาหกิจเป็นสถาบันของรัฐที่เพิ่งพัฒนา

¹ โภคิน พลกุล, "ปัญหาขั้นสูงทางกฎหมายมหาชน 2 : คติปกครองในฝรั่งเศส," เอกสารประกอบคำบรรยาย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 104.

² บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, "ปัญหาการจัดการเรียนการสอนกฎหมายมหาชนภายในประเทศไทย" เอกสารกลุ่มสาขาวิชานิติศาสตร์ในสมัชชาวิชาการสังคมศาสตร์ เพื่อการวิจัยประจำปี 2526, หน้า 11 - 12.

อย่างกว้างขวางเมื่อไม่นานมานี้ การศึกษาปัญหาการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจในเบื้องต้น จึงต้องมีความเข้าใจถึงลักษณะการดำเนินงานและการจัดแบ่งประเภทของรัฐวิสาหกิจต่าง ๆ รวมทั้งแนวความคิดพื้นฐานในการดำเนินงาน และการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจนั้น ๆ เพื่อจะได้ศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างกันและกันของรัฐวิสาหกิจ และเอกชน ซึ่งรัฐโดยเฉพาะนิติรัฐจะต้องรักษาระดับของความสัมพันธ์ดังกล่าวให้สอดคล้องกับหลักการสำคัญอันได้แก่หลักบริการสาธารณะ และหลักเสรีภาพในการประกอบกิจการอุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม ตลอดจนโครงสร้างระบบกฎหมายของรัฐวิสาหกิจ อันเป็นผลถึงที่มาของสิทธิพิเศษของรัฐวิสาหกิจในประเทศไทย เพื่อให้รัฐวิสาหกิจดำเนินการไปได้โดยมีประสิทธิภาพ ในบทนี้จะได้ศึกษาถึงประเภทของรัฐวิสาหกิจ แนวความคิด และที่มาของสิทธิพิเศษที่ให้แก่รัฐวิสาหกิจทั้ง 64 แห่ง ตามกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับของไทย ดังนี้

ประเภทของรัฐวิสาหกิจ

จากคำนิยามความหมายของ "รัฐวิสาหกิจ" ของกฎหมายสำคัญ 3 ฉบับ อันได้แก่ พระราชบัญญัติวิธีการงบประมาณ พ.ศ. 2502 พระราชบัญญัติคุณสมบัติมาตรฐานสำหรับกรรมการและพนักงานรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2518 และพระราชบัญญัติพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2521 สามารถสรุปความหมายของรัฐวิสาหกิจได้ดังนี้³

- (1) องค์การของรัฐบาลหรือหน่วยงานธุรกิจที่รัฐบาลเป็นเจ้าของ
- (2) บริษัทหรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคลที่ส่วนราชการมีทุนรวมอยู่ด้วย เกินกว่าร้อยละ

ห้าสิบ

³ จันทจิรา เขี่ยมมยุรา, "วิสาหกิจมหาชน (รัฐวิสาหกิจ) ในกฎหมายไทย : ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์และเชิงวิเคราะห์ข้อความคิด", (วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), หน้า

(3) บริษัทหรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคลใด ๆ ที่มีทุนเกินกว่าร้อยละห้าสิบ เป็นของ รัฐบาล ลักษณะองค์ประกอบของรัฐบาล ได้แก่ องค์การของรัฐบาล และหรือหน่วยงานธุรกิจ ที่รัฐบาลเป็นเจ้าของ และหรือบริษัทหรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคลที่ส่วนราชการมีทุนรวมอยู่ด้วย

คำนิยามด้วยวิธีการจำแนกรายการดังกล่าว ได้ถือ เป็นหลักในการกำหนดรัฐวิสาหกิจ ตามกฎหมายไทยต่อ ๆ มา เพียงแต่จะมีความหมายที่กว้างแคบต่างกันบ้างตามวัตถุประสงค์ ของกฎหมายแต่ละฉบับ * การให้คำนิยามของรัฐวิสาหกิจดังกล่าว** จึงอาจมีผลทำให้

* เช่น พ.ร.บ. คุณสมบัติมาตรฐานสำหรับกรรมการและพนักงานรัฐวิสาหกิจ พ.ศ. 2518 ให้ถือว่า กิจการหรือองค์การใด ถ้ามิได้มีวัตถุประสงค์เฉพาะเพื่อการ สงเคราะห์หรือการส่งเสริมใดที่มีใช้ธุรกิจแล้ว กิจการหรือองค์การนั้นไม่เป็นรัฐวิสาหกิจ

** ปัจจุบันนักวิชาการและนักการศึกษาต่าง ๆ ได้ให้คำนิยามของรัฐวิสาหกิจ แตกต่างออกไป โดยเห็นว่ารัฐวิสาหกิจหรือรัฐวิสาหกิจมหาชนนั้นหมายความถึงองค์การที่มี ลักษณะดังนี้

1. มีฐานะ เป็นนิติบุคคล
 2. ประกอบกิจการในทางอุตสาหกรรมหรือพาณิชยกรรม เมื่อผลิตสินค้าหรือบริการ เสียหายแลกกับราคา
 3. ดำเนินการโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อประโยชน์มหาชนหรือประโยชน์สาธารณะ
 4. อยู่ภายใต้อำนาจครอบงำหรือชี้ขาดของรัฐหรือองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น
- ดู จันทจิรา เอี่ยมมยุรา, " วิสาหกิจมหาชน (รัฐวิสาหกิจ) ในกฎหมายไทย : ศึกษาใน เชิงประวัติศาสตร์และเชิงวิเคราะห์ข้อความคิด" และ สุรพล ลีนดิโกรพจน์ "หลักเกณฑ์ ในการจำแนกวิสาหกิจมหาชน : ศึกษาเปรียบเทียบในกฎหมายไทยและฝรั่งเศส," วารสาร นิติศาสตร์ 18 (กันยายน 2531) : 72 - 91.

แต่เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้จะกล่าวถึงการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจของรัฐ จึงจะต้องพิจารณาถึงรัฐวิสาหกิจตามคำนิยามของ พ.ร.บ. ดังกล่าว เป็นพื้นฐานในการ ศึกษาในเบื้องต้น

รัฐวิสาหกิจตามกฎหมายฉบับหนึ่งไม่ เป็นรัฐวิสาหกิจตามกฎหมายอีกฉบับหนึ่งก็ได้ เนื่องจาก จุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ของกฎหมายแต่ละฉบับ มีเป้าหมายที่แตกต่างกัน และที่สำคัญการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจในแต่ละประเทศ มักมีกฎเกณฑ์แตกต่างกันออกไปตามความเหมาะสมของประเทศนั้น ๆ การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจใด ๆ ขึ้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นไปตามความจำเป็นของประเทศนั้นต่างกันไป ตามสถานะทางกฎหมายและวัตถุประสงค์ในการจัดตั้ง⁴ ว่า ต้องการให้รัฐวิสาหกิจเข้าไปดำเนินการในลักษณะใด

ปัจจุบันความหมายของ "รัฐวิสาหกิจ" ยังมีความสับสนและเป็นปัญหาที่สำคัญทางกฎหมายอยู่ อย่างไรก็ตาม การแบ่งแยกประเภทของรัฐวิสาหกิจนิยมแบ่งแยกตามลักษณะของการจัดตั้งในทางกฎหมายและวัตถุประสงค์ และตามลักษณะของกิจการ⁵ ดังนี้

ก. ประเภทของรัฐวิสาหกิจตามประเภทของกฎหมาย และวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า แต่ละประเทศย่อมมีกฎเกณฑ์ในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจแตกต่างกันออกไปตามสถานะทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมือง เพื่อให้เกิดความเหมาะสมในประเทศนั้น ๆ รัฐบาลแต่ละประเทศจึงสามารถตีความถึงความจำเป็นและความเหมาะสมในการจัดตั้งกิจการของรัฐ ให้สอดคล้องหลักกฎหมาย และเป็นประโยชน์ต่อมหาชน สอดคล้อง

⁴ อร วีระสัย, เศรษฐศาสตร์รัฐวิสาหกิจ, 2 (กรุงเทพมหานคร : บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์, 2531), หน้า 11.

⁵ โมลิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, "การแทรกแซงของรัฐ : ความสัมพันธ์ระหว่าง เศรษฐกิจ ธุรกิจและการเมือง", จุฬาลงกรณ์วารสาร (ตุลาคม-ธันวาคม, 2531) : 63.

กับสถานะทางเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองของประเทศตนได้* การแบ่งประเภทของรัฐวิสาหกิจ จึงอาจแบ่งได้ตามที่มาในทางกฎหมายและตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง ดังนี้

* การจำแนกประเภทรัฐวิสาหกิจ อาจมีการจำแนกในลักษณะอื่น ๆ ได้อีก เช่น จันทจิรา เอี่ยมมยุรา, "วิสาหกิจมหาชน (รัฐวิสาหกิจ) ในกฎหมายไทย : ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์และเชิงวิเคราะห์ข้อความคิด" อ่างแล้ว ซึ่งจำแนกประเภทรัฐวิสาหกิจ (วิสาหกิจมหาชน) ได้ เป็น

1. วิสาหกิจมหาชนประเภทวิสาหกิจมหาชนส่วนกลาง กับวิสาหกิจมหาชนส่วนท้องถิ่น
2. วิสาหกิจมหาชนประเภทผูกขาด กับมีการแข่งขัน
3. วิสาหกิจมหาชนที่จัดทำบริการสาธารณะ กับประเภทหารายได้แก่รัฐ
4. วิสาหกิจมหาชนซึ่งมีทุนร่วมระหว่างรัฐและเอกชน กับวิสาหกิจมหาชน ซึ่งทุน

ทั้งหมด เป็นของรัฐ

5. วิสาหกิจมหาชนซึ่งแตกต่างกันตามรูปแบบทางกฎหมาย
 - องค์การของรัฐ
 - บริษัทที่รัฐเป็นเจ้าของทั้งหมด หรือบริษัททุนผสม

และ เฉลิมพล ศรีหิรัญ, การบริหารงานรัฐวิสาหกิจ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2527), หน้า 105-109. ซึ่งจัดวิธีการจำแนกประเภทรัฐวิสาหกิจไทย เป็น 5 ประเภท ได้แก่

1. จำแนกตามวิธีการจัดตั้งและทุนที่ใช้ในการดำเนินการ
2. จำแนกตามหน่วยราชการที่รัฐวิสาหกิจสังกัดอยู่
3. จำแนกตามวัตถุประสงค์ในการดำเนินงาน
4. จำแนกตามสาขาของกิจกรรม
5. จำแนกจากการพิจารณาถึงวัตถุประสงค์ของรัฐวิสาหกิจ และ

ลักษณะของการแข่งขันในตลาด สำหรับกิจการนั้น ๆ

1. การแบ่งประเภทของรัฐวิสาหกิจตามประเภทของกฎหมาย เพื่อใช้

ในการกำหนดขอบเขตอำนาจหน้าที่ ตลอดจนสิทธิพิเศษต่าง ๆ ของรัฐวิสาหกิจ ดังเช่น รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติ จะได้รับสิทธิพิเศษต่าง ๆ อันกระทบต่อสิทธิเสรีภาพของประชาชนได้ เพราะถือว่าได้ผ่านการพิจารณาจากสภานิติบัญญัติในฐานะผู้แทนชาวไทย ทั้งนี้ สามารถแบ่งกลุ่มรัฐวิสาหกิจตามกฎหมายที่มาในการจัดตั้งได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้

ก) รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นโดยกฎหมายเฉพาะ โดยการตราเป็นพระราชบัญญัติหรือประกาศคณะปฏิวัติ การจัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติ เช่น การท่าเรือแห่งประเทศไทย การรถไฟแห่งประเทศไทย องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย การประปา นครหลวง การไฟฟ้านครหลวง และองค์การเภสัชกรรม เป็นต้น และการจัดตั้งขึ้นตามประกาศคณะปฏิวัติ เช่น การทางพิเศษแห่งประเทศไทย การเคหะแห่งชาติ เป็นต้น การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจตามกฎหมายเฉพาะนี้ ปกติจะใช้วิธีการตราเป็นพระราชบัญญัติ เนื่องจากเป็นรัฐวิสาหกิจที่ได้รับการจัดตั้งขึ้นดำเนินการที่มีความสำคัญ ซึ่งควรผ่านการพิจารณาของรัฐสภา ทั้งนี้ โดยกำหนดให้เป็นนิติบุคคล และมีทุนในการดำเนินงานเป็นของรัฐทั้งสิ้นรวมทั้งให้มีอำนาจพิเศษบางอย่างของฝ่ายปกครองในการจำกัดอำนาจของประชาชนได้ เช่น⁶ การสามารถเปลี่ยนแปลงฐานะทางกฎหมาย (legal sphere) ของบุคคลที่สามได้โดยการกระทำเพียงฝ่ายเดียว การได้รับยกเว้นไม่อยู่ในบังคับคดีตามคำพิพากษา การได้รับยกเว้นภาษีอากร รวมทั้งการมีอำนาจในการออกกฎหมายลูกบทบางประเภท หรือพิจารณาการอนุญาตกิจการบางอย่าง เป็นต้น เพราะถือว่าได้ผ่านกระบวนการนิติบัญญัติแล้ว

ข) รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นโดยพระราชกฤษฎีกา เช่น องค์การตลาด องค์การแบตเตอรี่ องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ องค์การสวนยาง เป็นต้น พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งรัฐวิสาหกิจเหล่านี้ เป็นการจัดตั้งขึ้นตามหลักเกณฑ์และวิธีการซึ่งบัญญัติไว้ใน

⁶ ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒน์สานต์, "บทความรัฐวิสาหกิจ" ใน รวมกฎหมายไทย เล่ม ร (รัฐธรรมนูญ-แร่) (กรุงเทพฯ : มงคลการพิมพ์, 2520), หน้า 12.

พ.ร.บ. ว่าด้วยการจัดตั้งองค์การของรัฐบาล พ.ศ. 2496 รัฐวิสาหกิจประเภทนี้ มักจะมีคำว่า "องค์การ" นำหน้า (โดยปกติรัฐวิสาหกิจประเภทนี้จะดำเนินการทางด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม) ดังนั้น สิทธิพิเศษหรืออำนาจพิเศษอย่างฝ่ายปกครองนั้น กฎหมายมิได้บัญญัติไว้ เพียงแต่ระบุให้รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัตินี้ มีฐานะเป็นนิติบุคคล เพื่อให้มีความเป็นอิสระในการดำเนินงานแยกจากหน่วยราชการต่างหาก ทั้งนี้ ทุนในการดำเนินงานเป็นของรัฐทั้งสิ้น

ค) รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายเอกชน * ได้แก่ การจัดตั้งเป็นห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล หรือบริษัทตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เช่น บริษัทการบินไทย จำกัด บริษัทขนส่ง จำกัด บริษัท ทิพยประกันภัย จำกัด เป็นต้น หรืออาจจัดตั้งขึ้นตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ประกอบกับ พ.ร.บ. ธนาคารพาณิชย์ พ.ศ.2505 เช่น ธนาคารกรุงไทย จำกัด เป็นต้น รัฐวิสาหกิจประเภทนี้ รัฐจะเข้าถือหุ้นร้อยละ ๕๑ หรือเกินกว่าห้าสิบเปอร์เซ็นต์ แต่ไม่ถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ แล้วแต่กรณี สำหรับหลักเกณฑ์ในการจัดระบบและในการดำเนินการจะต้องนำเอาประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ในส่วนของห้างหุ้นส่วน บริษัท มาใช้บังคับโดยอัตโนมัติ รัฐวิสาหกิจประเภทนี้ จึงมีความคล่องตัวมากที่สุด เพราะมีความเป็นอิสระของตนเอง และมีฐานะเท่าเทียมกับวิสาหกิจของเอกชนทุกประการ

ง) รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรี หรือโดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีหรือโดยผลของกฎหมาย รัฐวิสาหกิจประเภทนี้จัดตั้งขึ้นในหน่วยงานของรัฐ

* บางครั้งก็แบ่งเป็น การจัดตั้งขึ้นเองและการจัดตั้งโดยนิติเหตุ โดยถือว่าบริษัท ทิพยประกันภัย จำกัด เกิดขึ้นโดยนิติเหตุ

บางทีก็เรียกเป็นหน่วยงานธุรกิจที่รัฐเป็นเจ้าของ * เนื่องจากมีได้จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย เฉพาะและมิได้จดทะเบียน เป็นนิติบุคคลตามกฎหมาย เอกชน แต่รัฐอาจกำหนดเงินทุนให้ จำนวนหนึ่งเพื่อนำไปใช้จ่ายในการดำเนินกิจการ โดยอาจนำผลกำไรที่ได้บางส่วนสมทบทุน ดำเนินการต่อไปได้ โดยไม่ต้องนำส่งคลัง เช่น โรงงานยาสูบ สถานธนาภิเคราะห์ เป็นต้น และการที่รัฐวิสาหกิจประเภทนี้ไม่มีฐานะเป็นนิติบุคคล กิจการต่าง ๆ จึงต้องดำเนินการไป

* หน่วยงานธุรกิจที่รัฐเป็นเจ้าของ มีความหมายกว้างขวางและยังมิได้นิยามไว้ ในกฎหมายฉบับใด แต่อาจหมายความถึง

1) หน่วยงานที่จัดทำธุรกิจถือเป็นส่วนหนึ่งของส่วนราชการ แต่มิได้ ดำเนินงานราชการตามวัตถุประสงค์อันระบุไว้ในกฎหมายว่าด้วยระเบียบบริหารราชการ แผ่นดิน แต่เป็นงานซึ่งส่วนราชการเข้ามาดำเนินงานธุรกิจ และใช้เงินงบประมาณเป็นทุน ดำเนินการซึ่งต้องอยู่ภายใต้บังคับของ พ.ร.บ.วิธีการงบประมาณ

2) หน่วยงานที่มีได้มีการจัดตั้งโดยการเป็นพระราชบัญญัติ หรือพระราช กฤษฎีกา และมีได้มีการจัดตั้งเป็นบริษัทจำกัด หรือห้างหุ้นส่วนนิติบุคคล แต่ก็ได้ดำเนินงานใน ทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม โดยขึ้นอยู่กับกระทรวงใดกระทรวงหนึ่ง เป็นต้นสังกัด จึง ไม่มีสภาพนิติบุคคลของตนเอง และถือว่าการดำเนินกิจการของหน่วยงานนั้นอันเกี่ยวกับบุคคล ภายนอก เป็นการดำเนินงานในฐานะตัวแทนของกระทรวง ทบวง กรม เจ้าสังกัดเท่านั้น

3) หน่วยงานเหล่านี้จัดตั้งขึ้นโดยมติของคณะรัฐมนตรี เช่น โรงพิมพ์ กรมตำรวจ เป็นต้น แต่บางกรณีอาจเกิดขึ้นโดยผลของกฎหมาย เช่น โรงงานกระสอบ กระทรวงการคลัง เป็นผลมาจากคำสั่งนายกรัฐมนตรี ลงวันที่ 2 มีนาคม 2508 โดยอาศัย อำนาจตามมาตรา 17 แห่งธรรมนูญการปกครองราชอาณาจักรพ.ศ. 2502 มีคำสั่งให้บริษัท บางกอกกระสอบ จำกัด พ้นจากสภาพการเป็นบริษัทและให้กิจการทรัพย์สินและหนี้สินของ บริษัทตกเป็นของรัฐทันทีในวันออกคำสั่ง โดยให้กระทรวงการคลังเป็นเจ้าของกิจการและ ดำเนินการ (ปัจจุบันยกเลิกไปแล้ว)

โดยมีผู้ทำการแทนในนามของกระทรวงผู้กำกับ ลักษณะของทรัพย์สินในครอบครองก็ยังคง เป็นทรัพย์สินของแผ่นดินโดยสมบูรณ์ และคงมีเอกสิทธิ์ต่าง ๆ เท่าเทียมกับหน่วยงานทางปกครอง ของรัฐ อย่างไรก็ดี ในทางปฏิบัติรัฐวิสาหกิจประเภทนี้ย่อมลดฐานะลงมามีนิติสัมพันธ์กับ เอกชนในลักษณะที่เท่าเทียมกัน⁷ มีผลให้รัฐวิสาหกิจดำเนินกิจการในฐานะเอกชน เพื่อ เป็นหลักประกัน และให้ความมั่นใจในการติดต่อทางธุรกิจให้กับเอกชน

2. การแบ่งประเภทของรัฐวิสาหกิจตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง การ จัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้นเพื่อดำเนินกิจการต่าง ๆ นั้น เป็นความจำเป็นประการหนึ่งสำหรับ การดำเนินกิจการที่เกี่ยวข้องกับสังคมที่มีความต้องการด้านต่าง ๆ มาก และเปลี่ยนแปลง ไปอย่างรวดเร็วจนองค์กรฝ่ายปกครองที่มีอยู่ไม่อาจตอบสนองความต้องการของสังคมได้ทัน ท่วงที เพราะองค์กรฝ่ายปกครองเป็นส่วนราชการที่มีระเบียบแบบแผนการปฏิบัติงานที่ เคร่งครัด และมีขั้นตอนการปฏิบัติงานมาก⁸ รัฐวิสาหกิจจึงเข้ามารับภาระดังกล่าว โดยมีรูปแบบผสมผสานกัน (hybrid) ระหว่างการเป็นองค์กรของรัฐ (Government bureaucrats) และการเป็นรัฐวิสาหกิจเอกชน⁹ (Private enterprises) เพื่อ ให้เกิดความคล่องตัวในการดำเนินงาน

รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้น จึงมีจุดมุ่งหมายหลายประการ เช่น เพื่อให้ บริการสังคม เพื่อควบคุมการบริโภค เพื่อดำเนินธุรกิจที่ใช้เงินลงทุนสูงซึ่งเอกชนไม่สามารถ ดำเนินการได้เพราะขาดเงินทุน ขาดบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ เพื่อเป็นแหล่งรายได้ให้ แก่รัฐ หรืออาจเป็นเหตุผลทางยุทธศาสตร์เพื่อรักษาประโยชน์ส่วนใหญ่ของชาติไว้มิให้เอกชน

⁷ ชัยวัฒน์ วงศ์วัฒนศาสตร์, "บทความรัฐวิสาหกิจ", หน้า 13.

⁸ ถาวร เกียรติทัฬหี, คำอธิบายกฎหมายปกครอง, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ ชานพิมพ์, 2532), หน้า 137.

⁹ Leroy P. Jones ed, Public enterprise in less developed countries, (Cambridge University Press, 1982), P. 29.

ผูกขาด หรือ เพื่อประโยชน์ในการควบคุมยามเกิดสงคราม¹⁰ กล่าวได้ว่า นอกจากการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจจะมีวัตถุประสงค์เพื่อปรับปรุงสถานะทางเศรษฐกิจของประเทศ และการกีดกันอยู่ดีของประชาชนแล้วยัง เป็นเครื่องมือในการสร้างความมั่นคงให้แก่ชุมชนด้วย และถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของนโยบายทางด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม¹¹ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการอันเป็นเหตุผลในทางเศรษฐศาสตร์¹² ในการที่รัฐสามารถเข้าไปดำเนินกิจการต่างๆ โดยเฉพาะกิจการทางด้านอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมได้ หากเป็นไปเพื่อ เหตุผล ดังนี้

- เพื่อจัดหาสินค้าสาธารณะ (public goods) และสินค้าที่เป็นคุณ/โทษ (merit/demerit goods) ตลอดจนการควบคุมและป้องกันสภาพการผูกขาดในระบบเศรษฐกิจ อันเป็นหน้าที่จัดสรร (allocation)

- เพื่อจัดรูปแบบการกระจายรายได้ในสังคมให้เสมอภาคมากขึ้น ซึ่งจะไม่เกิดขึ้น ถ้าปล่อยให้กลไกตลาดเป็นตัวจัดแบ่งสรรรายได้เอง เรียกว่าเป็นหน้าที่กระจายรายได้ (distribution)

- เพื่อรักษาเสถียรภาพของระบบเศรษฐกิจ ซึ่งจะไม่เกิดขึ้นถ้าให้ภาคเอกชนดำเนินการไปตามกลไกราคา หน้าที่นี้ เรียกว่า หน้าที่รักษาเสถียรภาพ (stabilization) และ

¹⁰ อุทัย หิรัญโศ, การเมืองและการปกครองของไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น, 2530), หน้า 205.

¹¹ เกศินี หงสนันท์, การบริหารรัฐวิสาหกิจ, (กรุงเทพฯ : เจ้าพระยาการพิมพ์, 2526), หน้า 2.

¹² ไกรยุทธ อีรตยาสินันท์, สำรวจความรู้รัฐวิสาหกิจไทย, เอกสารประกอบการศึกษารัฐวิสาหกิจ 2523, หน้า 17-19. และทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ว่าด้วยการแทรกแซงของรัฐ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2525) ในหน้าที่หลักของรัฐบาลในระบบเศรษฐกิจ, หน้า 5.

- เพื่อสร้างความเจริญและพัฒนาการให้แก่อสังคมน เนื่องจากเป็นสิ่งที่ไม่อาจไม่เกิดขึ้น หากจะอาศัยแค่การตัดสินใจของปัจเจกชน โดยพึ่งพาสัญญาของราคา หน้าที่นี้เป็นหน้าที่เกี่ยวกับการสร้างความเจริญและการพัฒนา (growth and development)

การแบ่งแยกรัฐวิสาหกิจตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้ง ก็เพื่อใช้เป็นแนวทางในการกำหนดทิศทางการดำเนินงานของรัฐวิสาหกิจและการกำหนดนโยบายของรัฐวิสาหกิจ เพื่อให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนั้น ๆ ขึ้น รวมถึงการประเมินผลการปฏิบัติงานว่าสอดคล้องและเป็นไปตามวัตถุประสงค์หรือไม่

และสำหรับประเทศไทย ซึ่งเป็นประเทศที่กำลังพัฒนา การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจก็เพื่อหรือมีวัตถุประสงค์เป็นการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ การจัดตั้งจึงมีวัตถุประสงค์เพื่อ¹³

- เป็นการกระตุ้นวิสาหกิจเอกชนทั้งโดยตรงและโดยอ้อม
- เพื่อเข้ามาดำเนินงานแทนวิสาหกิจเอกชน โดยวิธีการโอนกิจการเข้าเป็นของรัฐ หรือโดยการที่รัฐใช้สิทธิที่จะซื้อกิจการใด ๆ ในสาขาต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจได้ก่อนเอกชนอื่น ในฐานะที่เป็นกิจการที่อยู่ภายในขอบเขตที่สงวนไว้เฉพาะรัฐบาล
- เป็นการช่วยเสริมวิสาหกิจเอกชนโดยการทำให้ข้อบกพร่อง หรือช่องโหว่บางประการ ซึ่งวิสาหกิจเอกชนมีอยู่หมดสิ้นไป
- เพื่อเข้าร่วมกับวิสาหกิจเอกชนในการดำเนินโครงการต่าง ๆ ที่แน่นอน ซึ่งมักจะเรียกว่า วิสาหกิจแบบผสม (Mixed enterprise) หรือวิสาหกิจร่วมกัน (Joint enterprise)

¹³ United Nations , Measures for improving the Performance of Public Enterprises in Developing Countries Volum 1 : Report of a working Group (New York : United Nations, 1970), p.3. อ้างใน เฉลิมพล ศรีหงษ์, การบริหารงานรัฐวิสาหกิจ, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2527), หน้า 21.

อย่างไรก็ดี ในแง่ของทางปฏิบัติ การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจในประเทศไทย กล่าวได้ว่า มิได้จัดตั้งขึ้นโดยอาศัยหลักเกณฑ์หรือทฤษฎีทางเศรษฐกิจเท่าใดนัก¹⁴ โดยเฉพาะการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจในระยะหลัง ๆ จะมีที่มาในลักษณะต่าง ๆ กันและโดยอำนาจ (Authority) ต่าง ๆ กัน เหตุผลหรือวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ จึงเป็น เหตุผล หลังจากที่รัฐวิสาหกิจต่าง ๆ เกิดขึ้นแล้ว¹⁵ กล่าวคือ ประการแรก เพื่อผลิตสินค้าแบบ ผูกขาดสำหรับสร้างรายได้ให้แก่รัฐ ประการที่สอง เพื่อผลิตยุทธปัจจัยให้อยู่ในปริมาณที่ กองทัพต้องการ ประการที่สาม เพื่อผลิตสินค้าจำพวกสาธารณูปโภคอันจำเป็นสำหรับสนอง ความต้องการของประชาชนและการพัฒนาสังคม ประการที่สี่ เพื่อจัดผลิตสินค้าและหรือขาย สินค้าบางชนิด ซึ่งช่วยรักษาเสถียรภาพของระดับราคาของสินค้าเหล่านั้น และประการที่ห้า เพื่อผลิตสินค้าหรือให้บริการอันใช้ เป็นแบบฉบับสำหรับกระตุ้นการลงทุนของเอกชน

ด้วยเหตุนี้รัฐวิสาหกิจในประเทศไทย จึงจำแนกประเภทตามวัตถุประสงค์ ของการจัดตั้ง อันอาจกล่าวได้ว่า เป็นเหตุผลที่เกิดขึ้นหลังจากที่รัฐวิสาหกิจต่าง ๆ เกิดขึ้น แล้ว ซึ่งเป็นการจัดประเภทรัฐวิสาหกิจ ตามวัตถุประสงค์ที่ยอมรับ และถือปฏิบัติอยู่ใน พระราชการ ¹⁶ ออกเป็น 5 ประเภท คือ

- ประเภทที่หารรายได้ให้รัฐ
- ประเภทที่เป็นสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ
- ประเภทที่จัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินการตามนโยบายพิเศษของรัฐ

¹⁴⁻¹⁵ ไกรยุทธ อิศรตยาคินันท์, สำรวจความรู้รัฐวิสาหกิจไทย, หน้า 20.
และ ผุสดี สัตยมานะ, รัฐวิสาหกิจไทย องค์การและการจัดการ, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, 2529)

¹⁶ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, "มติคณะรัฐมนตรี ค่วนที่สุด ที่ นร 0202/2834 เรื่อง นโยบายการบริหารงานและแบ่งประเภทรัฐวิสาหกิจและมาตรการ เพื่อ ให้การดำเนินงานของรัฐวิสาหกิจบรรลุเป้าหมาย," 13 มีนาคม 2527.

- ประเภทที่จัดตั้งขึ้น เพื่อมีวัตถุประสงค์ เดิม เพื่อความมั่นคงของประเทศ
- ประเภทที่จัดตั้งขึ้นหรือได้มาด้วยเหตุผลอื่น

เพื่อใช้กับการดำเนินการนโยบายทางการคลัง โดยเฉพาะการจัดเก็บรายได้จากรัฐวิสาหกิจ ซึ่งจะกำหนดตามประเภทของรัฐวิสาหกิจ เช่น ประเภทหารายได้ให้รัฐจะต้องนำส่งรายได้ ร้อยละ 80 ของกำไรสุทธิ เป็นต้น ทั้งนี้ ยังอาจจัดกลุ่มรัฐวิสาหกิจตามวัตถุประสงค์ข้างต้น เป็น 3 ประเภท ¹⁷ ใหญ่ ได้ดังนี้

- ประเภทจัดหารายได้
- ประเภทสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ
- ประเภทเกษตรกรรม พาณิชยกรรม อุตสาหกรรม การเงินและ

บริการ โดยแยกรัฐวิสาหกิจในประเภทนี้ออก เป็นรัฐวิสาหกิจที่เป็นบริษัทจำกัดรัฐวิสาหกิจที่ไม่ เป็นบริษัทจำกัด และรัฐวิสาหกิจประเภทส่งเสริม

เพื่อแบ่งแยกลักษณะการดำเนินการทางการค้าออกมาจากกิจการอื่น การจัดกลุ่มดังกล่าว จึง เป็นการดูวัตถุประสงค์ ประกอบกับประเภทของกิจการที่รัฐวิสาหกิจนั้น เข้าไปดำเนินการ แต่ โดยที่การดำเนินการในระบบเศรษฐกิจ อาจแบ่งออกได้เป็น 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ การ ดำเนินการในลักษณะผูกขาด กับการดำเนินการที่ต้องแข่งขันกับผู้อื่น การจัดประเภทของ รัฐวิสาหกิจซึ่งเข้าไปในระบบเศรษฐกิจ จึงอาจจัดได้ตามลักษณะของกิจการที่ดำเนินการนั้น ๆ

¹⁷ คู่มือนี้ประเภทรัฐวิสาหกิจ, ประมวลกฎหมายจัดตั้งรัฐวิสาหกิจ (โครงการ วิทยาลัยการเมืองสาขารัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2536)

ข. ประเภทของรัฐวิสาหกิจตามลักษณะของกิจการ

เป็นที่ยอมรับกันในระบบเศรษฐกิจปัจจุบันว่า การแข่งขัน (competition) เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ทำให้ผู้ประกอบการขายสินค้าและบริการในราคาต่ำสุดเท่าที่จะทำได้ การแข่งขันจึงเป็นทั้งสิ่งที่ดีและไม่ดีในขณะเดียวกัน เพราะการแข่งขันทำให้ทุกคนในตลาด* ต่างก็ต้องดำเนินงานโดยคำนึงถึงประโยชน์ของตนเองเป็นใหญ่ เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด จนมีผู้กล่าวกันว่า การแข่งขันเป็นชีวิตของการค้า และเป็นความตายของธุรกิจ¹⁸

อย่างไรก็ดี การแข่งขันที่เรียกว่า perfect หรือ pure competition ในทางปฏิบัติจริง ๆ นั้นไม่มีเลย เพราะหากการแข่งขันดำเนินการไปอย่างสมบูรณ์แล้ว กิจการที่มีกำลัสน้อยจะต้องเลิกล้มไปหรือออกไปจากตลาดจนหมดสิ้น เหลือกิจการที่มีกำลัสมากที่สุดเพียงแห่งเดียว กลายเป็นการผูกขาดที่สมบูรณ์ขึ้น ดังนั้น การแข่งขันที่สมบูรณ์จะนำไปสู่การผูกขาดที่สมบูรณ์ ในโลกของธุรกิจการค้าดำเนินงานจึงอยู่ระหว่างการแข่งขันที่สมบูรณ์ กับการผูกขาด

การจำแนกประเภทของรัฐวิสาหกิจ ตามลักษณะของกิจการที่รัฐวิสาหกิจเข้าไปดำเนินการ จึงสามารถจำแนกออกเป็น 2 ลักษณะใหญ่ คือ รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการที่ไม่มีการแข่งขัน (ผูกขาด) และรัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการที่มีการแข่งขัน (efficiency)

* "ตลาด" ตามธรรมดา มีความหมาย 2 ประการ คือ

1. หมายถึงที่แห่งใดแห่งหนึ่งที่มีการซื้อขายสินค้าเกิดขึ้น
2. หมายถึงปริมาณสินค้าที่อุปโภคบริโภค หรือ ขอบเขตการขายสินค้าอย่างใดอย่างหนึ่ง และนอกจากความหมาย 2 ประการนี้ บางครั้งก็อาจหมายถึง "ราคา" ก็ได้ ดู ประยูร เกลิงศรี, หลักเศรษฐศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : ,2517) : 73.

¹⁸ เสนาะ ดีเยาว์, เศรษฐศาสตร์การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 52.

1. รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการที่ไม่มีการแข่งขัน (ผูกขาด) การผูกขาด (monopoly) ที่ใช้กันอยู่ในขณะนี้ หมายถึง การที่ผู้ให้บริการ (ผู้ประกอบการ) เพียงรายเดียวผลิต บริการ สินค้า จำหน่ายในตลาดโดยไม่มีผู้ประกอบการอื่นแข่งขัน (rival) ตลาดที่มีการผูกขาดจึงมีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ¹⁹ คือ

- มีผู้ขายผลิตภัณฑ์ชนิดหนึ่งเพียงผู้เดียว ซึ่งคุมปริมาณสินค้านั้นไว้ทั้งหมด
- มีผู้ซื้อ เป็นจำนวนมาก ผู้ซื้อแต่ละคนซื้อสินค้าไว้ปริมาณน้อยจนไม่มีอิทธิพลต่อราคาสินค้าที่ซื้อนั้น

- demand ของสินค้าชนิดนั้นไม่ขึ้นกับราคาสินค้าชนิดอื่น ๆ ซึ่งหมายความว่าไม่มีสินค้าชนิดอื่นที่จะนำมาใช้ทดแทน (Substitute) กันได้อย่างสมบูรณ์

ในทางเศรษฐศาสตร์การผูกขาดสมบูรณ์แบบนี้ ไม่เป็นที่ปรารถนาเมื่อพิจารณาถึงผลประโยชน์ของผู้บริโภคที่ใช้บริการนั้น ๆ ไม่ว่าผู้ประกอบการนี้จะ เป็นรัฐหรือเป็นเอกชน เพราะการผูกขาดแบบนี้ ทำให้ผู้ประกอบการขาดความกระตือรือร้นที่จะพัฒนาคุณภาพของบริการในการที่จะเลือกใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัยยิ่ง ๆ ขึ้น และความกระตือรือร้นที่จะหามาตรการต่าง ๆ เพื่อลดต้นทุนการผลิต ธุรกิจหรืออุตสาหกรรมที่มีผู้ประกอบการผูกขาดรายเดียวนี้ผู้เห็นว่าเป็นเลวร้ายยิ่งกว่าโรคเอดส์²⁰

¹⁹ เสนาะ ดิเยาว์ , เศรษฐศาสตร์การบริหาร, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 57.

²⁰ ไกรยุทธ ธีรตยาคินันท์, "การแข่งขันการผูกขาด และผลประโยชน์ต่อผู้บริโภค : บทเรียนจาก ซี.พี.," จุฬาลงกรณ์วารสาร, 13 (กรกฎาคม - กันยายน, 2534): หน้า 79.

อย่างไรก็ดีหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา แนวความคิดของระบบเศรษฐกิจแบบผสม (Mixed Economy) ยอมให้รัฐเข้าดำเนินการในกิจการทางเศรษฐกิจ รวมถึงการผูกขาดกิจการบางประการโดยรัฐได้ เพื่อประโยชน์มหาชนประเทศต่าง ๆ ได้ นอกเหนือไปจากกิจการด้านปกครอง เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศสอินเดีย เป็นต้น ได้มีการตราพระราชบัญญัติจัดตั้งวิสาหกิจมหาชนประเภทองค์การของรัฐบาล (Public Cooperation) เพื่อดำเนินกิจการสาธารณูปโภคพื้นฐานหลายอย่าง เช่น กิจการเกี่ยวกับพลังงาน และการขนส่ง เป็นต้น ซึ่งวัตถุประสงค์หลักในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจหรือองค์การเหล่านี้ ก็เพื่อแยกกิจการพื้นฐานให้พ้นจากมือเอกชน และเพื่อให้การดำเนินการผูกขาดเป็นไปโดยมหาชน ตามปรัชญาเบื้องหลังการดำเนินการผูกขาดที่ว่า รัฐบาลดำเนินการในนามของรัฐ และเพื่อประโยชน์ของประชาชนโดยส่วนรวม ²¹

ดังนั้น ในปัจจุบันสามารถสรุปลักษณะของกิจการที่ยอมรับว่าควรมีการผูกขาดโดยรัฐ และให้รัฐวิสาหกิจเป็นผู้ดำเนินการแต่ผู้เดียว แบ่งเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

- กิจการสาธารณูปโภคขั้นพื้นฐานและอุตสาหกรรมพื้นฐาน

เนื่องจาก เป็นกิจการที่สนองตอบความต้องการของประชาชนโดยตรง และไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ การดำเนินการดังกล่าวถือว่าทำเพื่อประโยชน์มหาชน ดังนั้น การกำหนดราคา ค่าตอบแทน จึงไม่ใช้การมุ่งกำไรหากำไร แต่ให้พอเลี้ยงตัวได้และอยู่ภายใต้การควบคุมของมหาชน

- กิจการอันเป็นการสนองตอบต่อความจำเป็น หรือความต้องการของมหาชน ซึ่งวิสาหกิจเอกชนไม่อาจสนองตอบได้ ตัวอย่างเช่น การจัดตั้งองค์การ Tennessee Valley Authority (TVA) ของสหรัฐอเมริกา เพื่อสร้างเขื่อนป้องกันน้ำท่วม และเพื่อทำการทำการผลิตและจำหน่ายกระแสไฟฟ้าในราคาถูกให้แก่

²¹ W. Friedmann, "Governmental (Public) Enterprise" International Encyclopedia of Comparative Law 3 (1979) : 11., Law in Changing Society (London : Stevens & Son, 1972), P. 296.

ภูมิภาคใกล้เคียง หรือบางกรณีรัฐจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้น เพื่อให้ความช่วยเหลือทางการเงินในการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่จำเป็นต่อประชาชนแทนเอกชนซึ่งไม่มีทุนเพียงพอสำหรับประเทศกำลังพัฒนาจะเห็นรัฐวิสาหกิจประเภทนี้มากมาย

- กิจกรรมเพื่อให้สามารถจำกัดและควบคุมการผลิตและการบริโภคสินค้าบางประเภทที่ถ้าบริโภคโดยไม่จำกัด อาจเป็นอันตรายต่อสังคมได้ ให้อยู่ในปริมาณที่เหมาะสม หรือจำหน่ายสินค้าบางประเภทที่สามารถทำรายได้ให้แก่รัฐได้ เป็นจำนวนมากอันเป็นการช่วยลดภาระภาษีของประชาชนลงได้ ตัวอย่างสินค้าเหล่านี้ได้แก่ สุรา ยาสูบ ลีอตเตอร์ เป็นต้น ประเทศต่าง ๆ มักประกาศให้กิจการเหล่านี้เป็นกิจการผูกขาดที่รัฐเป็นผู้ประกอบการแต่ผู้เดียว โดยเฉพาะประเทศกำลังพัฒนา รายได้จากภาษีอากรซึ่งเก็บจากสินค้าประเภทนี้มีความสำคัญยิ่งกว่ารายได้จากภาษีซึ่งเก็บจากรฐานเงินได้ (Income-based Taxes) ของประชาชนเสียอีก

การผูกขาด จึงไม่ได้หมายความว่า จะก่อให้เกิดแต่ผลเสียเสมอไป การผูกขาดโดยรัฐ เช่น ในกิจการสาธารณูปโภคนั้น ก็เห็นกันว่าถ้ามีการผูกขาดแล้วจะเกิดผลดีแก่เศรษฐกิจและสังคมมากกว่าให้มีการแข่งขันกัน เพราะจะทำให้ประหยัดทรัพยากรของประเทศ ทำให้ต้นทุนผลิตต่ำ และเป็นการรักษาผลประโยชน์ของประชาชนได้ดีกว่า ประกอบกับ เป็นกิจการที่ต้องมีการลงทุนสูง ซึ่ง เอกชนอาจจะมีทุนไม่เพียงพอ

สำหรับประเทศไทย การผูกขาดมักไม่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของกิจการนั้น ๆ หากมักเกิดจากการแทรกแซงแนวความคิด เรื่องการควบคุมและการผูกขาดกิจการทางเศรษฐกิจบางประเภทไว้ให้รัฐ เป็นผู้จัดทำได้ปรากฏมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระราชบัญญัติควบคุมกิจการค้าขายอันกระทบถึงความปลอดภัยหรือผาสุกแห่งสาธารณชน พ.ศ. 2471 ได้ระบุประเภทกิจการซึ่งถือเป็นสาธารณูปโภคไว้ว่า ได้แก่ การเดินรถไฟ รถราง ขุดคลอง เดินอากาศ ประปา ชลประทาน โรงไฟฟ้า และกิจการอื่นอันกระทบถึงความปลอดภัยหรือผาสุกแห่งสาธารณชน ตามพระราชบัญญัตินี้ ห้ามมิให้บุคคลใดประกอบกิจการค้าอันเป็นสาธารณูปโภค เว้นแต่จะได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต หรือได้รับสัมปทานแล้ว แต่ตามปกติบริการสาธารณูปโภคส่วนใหญ่รัฐบาลได้ เข้าจัดทำเองแทบทั้งสิ้นและแม้ว่าพระราชบัญญัตินี้จะได้ถูกยกเลิกไป แต่การออกกฎหมายใช้บังคับใหม่ก็ยังคง

คำว่า "กิจการสาธารณูปโภค" เช่น เดิมไว้ การที่เอกชนจะเข้าจัดทำกิจการดังกล่าวได้ ก็ยังต้องมีพระราชบัญญัติหรือพระราชกฤษฎีกาเปิดช่องให้เท่านั้น ดังนี้²²

- การรถไฟ
- การรถราง
- การบุคคลลง
- การเดินอากาศ
- การประปา
- การชลประทาน
- การไฟฟ้า
- การผลิตเพื่อจำหน่าย หรือจำหน่ายก๊าซโดยระบบ เส้นท่อไปยัง

อาคารต่าง ๆ

- บรรดากิจการอื่น อันกระทบกระเทือนถึงความปลอดภัยหรือ

ผาสุกของประชาชนตามที่ระบุไว้ในพระราชกฤษฎีกา

และห้ามมิให้บุคคลใดประกอบกิจการค้าขายอันเป็นสาธารณูปโภค เว้นแต่จะได้รับอนุญาตหรือได้รับสัมปทานจากรัฐมนตรี

²² ดู ประกาศคณะปฏิวัติ ฉบับที่ 58 พ.ศ. 2515

รัฐวิสาหกิจที่เข้าดำเนินการในกิจการสาธารณูปโภค

สาธารณูปการดังกล่าว จึงถือว่าเป็นรัฐวิสาหกิจที่ดำเนินการผูกขาด ปัจจุบันมีทั้งหมด 16 รัฐวิสาหกิจ * และนอกจากกิจการดังกล่าวแล้ว รัฐบาลไทยยังได้กำหนดให้กิจการบางประเภท เช่น ยาสูบ เป็นกิจการผูกขาดมาช้านานแล้ว เช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ตาม การผูกขาดที่สมบูรณ์แบบ แม้จะเกิดขึ้นโดยผลของกฎหมายกำหนด แต่เมื่อมองจากทัศนะของเศรษฐกิจโดยรวม อาจเกิดขึ้นไม่ได้ง่าย ๆ ทั้งนี้ เพราะบริการที่สามารถใช้แทนกันได้แม้ไม่สมบูรณ์ก็อาจมีอยู่ เช่น บริการขนส่ง "โดยลิบล้อ" เป็นบริการทดแทนของบริการขนส่ง "ทางรถไฟ" ²³

* ข้อมูลนี้ยกเว้น องค์การรถไฟฟ้ามหานคร รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินการสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ 16 แห่ง ได้แก่

1. การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย	9. การรถไฟแห่งประเทศไทย.
2. การไฟฟ้านครหลวง	10. องค์การขนส่งมวลชนกรุงเทพ
3. การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค	11. องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย
4. การประปานครหลวง	12. การสื่อสารแห่งประเทศไทย
5. การประปาสวนภูมิภาค	13. องค์การสื่อสารมวลชนแห่งประเทศไทย
6. การทางพิเศษแห่งประเทศไทย	14. บริษัทวิทยุการบินแห่งประเทศไทย จำกัด
7. การท่าอากาศยานแห่งประเทศไทย	15. การเคหะแห่งชาติ
8. การท่าเรือแห่งประเทศไทย	16. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย

²³ ไกรยุทธ ธีรตยาคินันท์, "การแข่งขันการผูกขาด และผลประโยชน์ต่อผู้บริโภค : บทเรียนจาก ซี.พี., " : 79.

2. รัฐวิสาหกิจประเภทที่ดำเนินกิจการที่มีการแข่งขัน การแข่งขัน (Competition) ²⁴ นั้น การแข่งขันที่มีเป็นภาวะการแข่งขันของตลาดที่ผู้ขายหลายคนขายสินค้าชนิดเดียวกัน โดยที่ไม่มีผู้ขายคนใดมีอิทธิพลกำหนด demand และ Supply ของสินค้าจนไปถึงชนิดที่มีผลให้กระทบกระเทือนราคาของสินค้าชนิดนั้น

การแข่งขันระหว่างองค์การธุรกิจ ในการผลิตและขายสินค้าให้กับลูกค้า ก็คือความพยายามใด ๆ เพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุดที่จะดึงดูดลูกค้ามาจากการแข่งขันด้วยการเสนอสิ่งที่เป็นที่สนใจของลูกค้าโดยตรงและทางอ้อม การแข่งขันจึงอาจกระทำได้หลายวิธีการ * การแข่งขันที่มีประสิทธิผลจะเกิดขึ้นได้เมื่อมีผู้ประกอบการตั้งแต่ 2 รายขึ้นไป ดำเนินพฤติกรรมทางวิธีการของการแข่งขัน ในการพร้อมที่จะตัดราคาพร้อมที่จะปรับปรุงคุณภาพด้วยวิชาการจัดการและวิชาการผลิตเพื่อแย่งชิงสัดส่วนของตลาด โดยมีจุดมุ่งหมายที่กำไรสูงสุดหรือขายได้มากที่สุด หรือทั้งสองจุดมุ่งหมาย เมื่อนั้นการแข่งขันอย่างมีประสิทธิภาพ (effective competition) จะเกิดขึ้น ทำให้ผู้ประกอบการแต่ละรายต้อง

²⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 79. ดูรายละเอียดในเรื่อง รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการที่มีการแข่งขันในข้อเท็จจริง

* เสนาะ ตีเยาว์, เศรษฐศาสตร์การบริการ, หน้า 56. ในทางเศรษฐศาสตร์วิธีการแข่งขันมีหลายวิธีอาจทำด้านเดียวหรือหลาย ๆ ด้านพร้อมกันคือ

1. โดยการเลือกแบบของสินค้า (design of products) ที่ถูกใจลูกค้า
2. แข่งขันทางด้านวิธีการขาย (selling effort) เพื่อชักจูงให้ลูกค้าหันมาซื้อสินค้าของตนให้มากที่สุด
3. การแข่งขันทางด้านราคา เช่น การลดราคา หรือการตั้งราคาที่จูงใจลูกค้าให้ซื้อสินค้า
4. โดยการลดต้นทุน
5. เป็นการแข่งกันในด้านบริการ

ต้นตัวอยู่เสมอที่จะดำเนินการทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อให้ประโยชน์แก่ประชาชนผู้ใช้บริการมากที่สุด เพื่อให้ต้นทุนมีลูกคามากขึ้น หรืออย่างน้อยก็ไม่เสียลูกค้าให้แก่คู่แข่ง และสร้างกำไรหรือเพิ่มอัตราการขยายตัวของกิจการ การปรับปรุงคุณภาพของบริการ การให้ความสะดวกแก่ลูกค้า ความพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาของลูกค้า การใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ เพื่อทำให้อัตราต้นทุนการผลิตต่อหน่วยลดลง

การแข่งขันจึงเป็นการแก้ไขภาวะการผูกขาดที่เกิดขึ้นในตลาด ซึ่งรัฐเปิดให้มีการแข่งขัน รัฐวิสาหกิจซึ่งประกอบกิจการที่ต้องแข่งขันกับวิสาหกิจเอกชนนั้น แต่ละแห่งอาจจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน แต่วัตถุประสงค์ที่สำคัญประการหนึ่งก็คือ เพื่อเป็นกลไกของรัฐในการเข้าแทรกแซง ท้าทาย หรือบรรเทาการผูกขาด หรือการครอบงำวิธีทางเศรษฐกิจของชาติไทย ของวิสาหกิจเอกชนโดยการผลิตสินค้าหรือบริการเข้าสู่ตลาดเพื่อถ่วงดุลย์ หรือแข่งขันกับวิสาหกิจเอกชน รัฐวิสาหกิจประเภทนี้จะต้องแข่งขันกับผู้อื่นภายใต้กฎเกณฑ์ (กลไก) ของตลาดหรือกฎเกณฑ์ของกำไร จึงต้องสามารถปรับตัวให้ทันกับคู่แข่งไม่ว่าจากภาคเอกชนหรือภาครัฐด้วยกัน และไม่ว่าจะเป็นคู่แข่งชาติเดียวกันหรือต่างชาติก็ตาม โดยหลักจึงต้องถือว่ารัฐวิสาหกิจนั้นมีฐานะเท่าเทียมกับวิสาหกิจเอกชนทุกประการ รูปแบบของรัฐวิสาหกิจประเภทนี้จึงควรมีรูปแบบที่คล่องตัวในด้านการบริการและการเงินไม่ต้องถูกควบคุมโดยรัฐอย่างแน่นหนา และขณะเดียวกันก็ไม่ควรได้รับเอกสิทธิ์หรือสิทธิพิเศษแตกต่างจากวิสาหกิจเอกชน เพื่อให้การแข่งขันระหว่างวิสาหกิจทั้งสองเป็นไปอย่างเท่าเทียมกันตามเกณฑ์ของการแข่งขัน อันมีผลต่อประสิทธิภาพในตลาด แต่เนื่องจากรัฐวิสาหกิจเป็นกิจการของรัฐ ขึ้นดำเนินการเพื่อวัตถุประสงค์หลักสำหรับสาธารณประโยชน์ รัฐจึงมีอำนาจและมักจะใช้อำนาจในทางช่วยเหลือหรือ เป็นประโยชน์แก่รัฐวิสาหกิจในการแข่งขันกับเอกชนเสมอ โดยมีข้ออ้างประการสำคัญคือความเป็นหน่วยงานของรัฐซึ่งต้องช่วยเหลือกันและกัน

โดยที่ได้กล่าวแล้วว่า การผูกขาดนั้น ไม่ว่าจะมาจากลักษณะ (nature) ของกิจการที่มีการแข่งขันกัน ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นการผูกขาดตามข้อเท็จจริง (de facto monopolies) เช่น กิจการรถไฟ กิจการถ่านหิน และกิจการผลิตกระแสไฟฟ้า ในต่างประเทศ หรือจะเกิดขึ้นโดยผลของกฎหมาย เช่น กิจการสาธารณูปโภคในประเทศไทย ได้แก่ การไฟฟ้า การประปา ฯ ก็ตาม หากมองในทัศนะของเศรษฐกิจโดยรวมแล้ว การผูกขาดที่สมบูรณ์แบบอาจเกิดขึ้นไม่ได้ง่าย ๆ เนื่องจากสินค้าหรือบริการดังกล่าวอาจสามารถทดแทนกันได้แม้จะไม่สมบูรณ์ เช่น บริการขนส่ง"ทางรถไฟ" ก็สามารถทดแทนได้จากบริการขนส่งโดยรถบรรทุกต่าง ๆ เป็นต้น

ดังนั้น การดำเนินกิจการของรัฐวิสาหกิจไทยในระบบ เศรษฐกิจที่มีการแข่งขันวิสาหกิจ จึงอาจกล่าวได้ว่าสามารถแบ่งเป็นการดำเนินกิจการที่มีการแข่งขันกันตามกฎหมาย และการดำเนินกิจการที่มีการแข่งขันกันตามข้อเท็จจริง

ก) รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการที่มีการแข่งขันตามกฎหมาย ได้แก่ รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการ ซึ่งไม่ได้มีบทบัญญัติของกฎหมายห้ามหรือจำกัดในเรื่องการดำเนินกิจการนั้นไว้ เช่น กิจการสาธารณูปโภค หรือด้านยาสูบ เป็นต้น

รัฐวิสาหกิจเหล่านี้จึงต้องดำเนินการแข่งขันกับวิสาหกิจอื่นอย่างแท้จริงภายใต้หลักเกณฑ์และกลไกของตลาด ดังนั้น จึงต้องมีความคล่องตัวในการดำเนินการทั้งในด้านการบริการและด้านการเงิน เพื่อให้สามารถปรับตัวให้สามารถแข่งขันกับภาคเอกชนได้²⁵ โดยลักษณะที่รัฐวิสาหกิจนี้มีการดำเนินงานในเชิงอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมที่ต้องมีการแสวงหากำไรและผลประโยชน์จากธุรกิจเป็นอันมาก จึงมักอยู่ในรูปห้างหุ้นส่วนบริษัทที่จัดตั้งขึ้นตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เช่น บริษัทการบินไทย จำกัด บริษัทขนส่ง จำกัด บริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด เป็นต้น หรือในรูปแบบนิติบุคคลอื่นตาม

²⁵ W.Friedmann, "Public and Private Enterprise in Mixed Economics" : 385-386.

กฎหมายซึ่งโดยวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งแล้ว นอกจากจะให้เข้ามาดำเนินการในทาง เศรษฐกิจในเชิงพาณิชย์แล้ว ยังมีจุดประสงค์อื่นอันเป็นประโยชน์แก่สาธารณะแห่งรัฐวิสาหกิจ ประเภทนี้จึงอาจอยู่ในรูปแบบที่เรียกว่า "องค์การ" ต่าง ๆ เช่น องค์การทอผ้า²⁶ องค์การ ผลิตอาหารสำเร็จรูป²⁷ เป็นต้น แต่ทั้งนี้ โดยหลักการแล้ว การประกอบกิจการต่าง ๆ ของ รัฐวิสาหกิจย่อมต้องมีวัตถุประสงค์ทางมหาชน หรือเพื่อประโยชน์สาธารณะแห่งรัฐด้วยเสมอ

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ารัฐวิสาหกิจจะเข้าดำเนินการที่ไม่มี

กฎหมายบัญญัติห้ามหรือจำกัดการดำเนินการของบุคคลอื่นไว้ แต่โดยข้อเท็จจริงที่ว่าลักษณะ ของกิจการนั้น บุคคลอื่นหรือเอกชนอื่นไม่สามารถดำเนินการได้ เนื่องจากปัญหาเงินลงทุนที่มี ไม่เพียงพอหรือการดำเนินการถูกจำกัดเพื่อประโยชน์สาธารณะ ทำให้ดำเนินการไปแล้วไม่มี กำไรเพียงพอจึงไม่มีผู้ใดสนใจจะดำเนินการ กิจการเหล่านี้แม้ว่ามีได้บัญญัติห้ามหรือจำกัดไว้ ก็อาจจะไม่มีบุคคลใดเข้าแข่งขันด้วย รัฐวิสาหกิจนั้นจึงต้องดำเนินการแต่ผู้เดียว เป็นการ ผูกขาดตามข้อเท็จจริงไป แต่เนื่องจากมิใช่โดยผลทางกฎหมาย จึงต้องถือว่ากิจการเหล่านั้น เป็นกิจการที่มีการแข่งขันตามกฎหมายได้เสมอ เช่น กรณีสถาบัน วท.*

²⁶ พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การทอผ้า พ.ศ. 2498

²⁷ พระราชกฤษฎีกาจัดตั้งองค์การผลิตอาหารสำเร็จรูป พ.ศ. 2498

* สถาบันวิจัยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย ซึ่งมีข้อโต้เถียงว่า มิได้เป็น "รัฐวิสาหกิจ" เนื่องจากมิได้ประกอบการเยี่ยงรัฐวิสาหกิจอย่างแท้จริง คือ ประกอบด้วยนิติที่เป็นมหาชน (public) หรือรัฐ และนิติที่เป็น "วิสาหกิจ" คือการ ดำเนินการทางการค้าหรืออุตสาหกรรมอันมีลักษณะเชิงพาณิชย์ รัฐวิสาหกิจประเภทนี้จึงไม่ ควรนำไปรวมพร้อมกับรัฐวิสาหกิจที่แท้จริงเพราะจะทำให้การพิจารณาประสิทธิภาพในการ ดำเนินงาน (ในเชิงพาณิชย์) ของระบบรัฐวิสาหกิจผิดไปจากความเป็นจริง

ข) รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการที่มีการแข่งขันตามข้อเท็จจริง ได้แก่ รัฐวิสาหกิจที่เข้าดำเนินกิจการ ที่บทบัญญัติของกฎหมายกำหนด หรือจำกัดการดำเนินการไว้เฉพาะแก่รัฐหรือรัฐวิสาหกิจเท่านั้น ซึ่งการจำกัดดังกล่าวขึ้นอยู่กับเหตุผล และความจำเป็นของแต่ละประเทศ ตลอดจนสภาพทางเศรษฐกิจ และการเมืองของประเทศนั้น ๆ แต่โดยที่รัฐวิสาหกิจดังกล่าวอาจถูกแข่งขันโดยวิสาหกิจอื่นในภาพรวมได้

รัฐวิสาหกิจประเภทนี้จะเกิด เฉพาะรัฐวิสาหกิจที่มีบทบัญญัติของกฎหมายกำหนดให้ดำเนินกิจการลักษณะนั้นได้แต่ผู้เดียวเท่านั้น แต่โดยข้อเท็จจริงของระบบเศรษฐกิจ ทำให้การผูกขาดนั้นอาจทดแทนได้โดยวิสาหกิจอื่น ๆ เช่น การรถไฟแห่งประเทศไทย ที่ถูกทดแทนด้วยรถยนต์ เรือ ฯ องค์การขนส่งมวลชนกรุงเทพ ที่อาจถูกทดแทนได้โดยแท็กซี่ ฯ การดำเนินกิจการของรัฐวิสาหกิจจึงมีวิธีการดำเนินงานของกิจการที่มีการผูกขาดหากรัฐวิสาหกิจนี้จะต้องคำนึงถึงการแข่งขันกับวิสาหกิจอื่นโดยเฉพาะวิสาหกิจเอกชน

ดังนั้น การที่รัฐกำหนดว่า กิจการใดเป็นรัฐวิสาหกิจ โดยยึดถือตามกฎหมายสำคัญในทางการคลัง ได้แก่ พ.ร.บ. วิธีการงบประมาณ พ.ศ. 2502 พ.ร.บ. พัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ พ.ศ. 2521 ซึ่งถือเอาการลงทุนเป็นเกณฑ์โดยมิได้กำหนดตามประเภทหรือลักษณะของกิจการ ปัญหาว่าอะไรเป็นรัฐวิสาหกิจหรือไม่ จึงยังเป็นปัญหาสำคัญในปัจจุบัน แต่กระนั้นก็ดี การที่รัฐยอมรับกิจการเหล่านั้นให้เป็นรัฐวิสาหกิจขึ้นมาในทางกฎหมายและในทางปฏิบัติ ย่อมส่งผลถึงความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับรัฐวิสาหกิจขึ้นได้โดย เฉพาะ เมื่อแนวความคิดและการให้สิทธิพิเศษของรัฐวิสาหกิจ ตามกฎหมายในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนั้น ไม่อาจตอบคำถามถึงการให้สิทธิพิเศษเหล่านี้ได้อย่างชัดเจน เมื่อรัฐวิสาหกิจเข้าไปดำเนินการในระบบเศรษฐกิจ ทำให้รัฐวิสาหกิจนั้นดำเนินการได้ดีขึ้น อันเป็นการได้เปรียบในเชิงแข่งขัน อาจจะทำกับรัฐวิสาหกิจด้วยกัน หรือกับวิสาหกิจเอกชนอื่น ๆ ในการศึกษา นี้ จึงขอใช้การจัดประเภทรัฐวิสาหกิจตามลักษณะการดำเนินการ เพื่อให้เห็นภาพเปรียบเทียบ การให้สิทธิพิเศษกับการดำเนินงานของรัฐวิสาหกิจในบทต่อ ๆ ไป

แนวความคิดพื้นฐาน เกี่ยวกับการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจ

ด้วยเหตุที่การดำเนินงานของรัฐและเอกชนมีความแตกต่างกัน ทั้งทางวัตถุประสงค์ และวิธีการ กล่าวคือ วัตถุประสงค์สำคัญของฝ่ายปกครองในการกระทำทุกอย่างทางปกครอง คือ ประโยชน์สาธารณะ (public interest) อันเป็นกิจกรรมที่มีความจำเป็นสำหรับสมาชิกทุกคนในสังคม ซึ่งต้องอยู่ในความรับผิดชอบของฝ่ายปกครอง ในขณะที่กิจกรรมเกือบทุกประเภทของเอกชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของประโยชน์ส่วนตัวของเอกชนทั้งสิ้น ประโยชน์ที่ว่า อาจจะเป็นผลกำไรทางทรัพย์สิน ความก้าวหน้าในชีวิต ชื่อเสียงส่วนตัว ฯ แม้ในบางครั้ง เอกชนจะเข้าทำกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ส่วนรวม หรือประโยชน์สาธารณะได้ แต่ผลประโยชน์ส่วนตัวก็อาจไม่สอดคล้องหรือเพียงพอกับสาธารณะ ฝ่ายปกครองจึงต้องเข้าไปดำเนินการนั้น ๆ อันถือเป็น "หน้าที่" ของรัฐ และหน่วยงานของรัฐที่จะต้องดำเนินการอันเป็นพื้นฐานที่สำคัญของทฤษฎีกฎหมายปกครอง เรื่องบริการสาธารณะ (service public) นั้นเอง²⁸

สำหรับวิธีการของฝ่ายปกครองในการดำเนินการหรือให้บริการสาธารณะนั้น ก็คือ การใช้อำนาจพิเศษหรืออำนาจมหาชน (puissance publique) ซึ่งเป็นอำนาจพิเศษที่เอกชนไม่มี เพื่อที่จะเอาชนะเอกชนที่ขัดขืนได้ โดยที่ฝ่ายปกครองมีอำนาจออกคำสั่งฝ่ายเดียว (acte unilateral) อันเป็นนิติกรรมทางปกครอง(acte juridique) ก่อให้เกิด เปลี่ยนแปลง สงวน หรือระงับซึ่งสิทธิของเอกชน ทำให้ฝ่ายปกครองดำเนินการบังคับไปตามคำสั่งของตนฝ่ายเดียว (decision exécutoire) ได้ โดยไม่จำเป็นต้องมาฟ้องร้องต่อศาลเหมือนกับที่เอกชนต้องทำ ทั้งนี้เพื่อให้กิจกรรมอันเป็นประโยชน์สาธารณะ ดำเนินไปได้ ไม่ว่าใครจะเห็นด้วยหรือไม่ยอมรับก็ตาม โดยเฉพาะเมื่อไปขัดแย้งกับเอกชน อย่างไรก็ตามการใช้อำนาจรัฐที่มีเหนือเอกชนจะใช้โดยกดขี่เอาเปรียบเอกชนมิได้ ดังนั้นการใช้อำนาจที่เหนือกว่านี้ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะ และต้องเคารพสิทธิเสรีภาพของ

²⁸ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, "แนวความคิดเกี่ยวกับกฎหมายปกครอง" หน้า 23 -26 .

เอกชนให้มากที่สุด ทั้งนี้ เพราะสิทธิ เสรีภาพของประชาชนโดยส่วนรวมก็เป็นประโยชน์ สาธารณะที่จำเป็นสำหรับความเป็นมนุษย์ของสมาชิกในสังคมทุกคนประการหนึ่งเช่นกัน การหาจุดลยภาพระหว่างประโยชน์สาธารณะส่วนรวมกับสิทธิ เสรีภาพของเอกชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของประชาชน จึงเป็นภาระที่สำคัญของกฎหมายมหาชน²⁹

ดังนั้น การที่รัฐเข้าดำเนินการในทางเศรษฐกิจโดยผ่านรัฐวิสาหกิจ ถือได้ว่ารัฐได้ประกอบกิจการที่มีลักษณะแตกต่างจากการดำเนินงานราชการของรัฐ โดยการที่รัฐมิได้ใช้อำนาจบังคับ (pouvoir de contraindre) ในการประกอบกิจการทางเศรษฐกิจ แต่รัฐได้ดำเนินการให้คล้ายคลึงกับวิสาหกิจ เอกชนอย่างยิ่งโดยหลักของเหตุผลดังกล่าวจึงต้องถือว่ารัฐวิสาหกิจมีฐานะ เท่า เทียมกับวิสาหกิจ เอกชน

อย่างไรก็ตาม การเข้าดำเนินการทางเศรษฐกิจของรัฐโดยรัฐวิสาหกิจนั้น มีเป้าหมายการดำเนินงานอยู่ที่ประโยชน์ของมหาชนซึ่งการดำเนินงานบางอย่างเพื่อเป้าหมายดังกล่าว รัฐวิสาหกิจจำเป็นต้องอาศัยอำนาจมหาชน (puissance publique) ของรัฐ บางประการจึงจะสำเร็จลุล่วงได้³⁰ ดังนั้น รัฐวิสาหกิจจึงสามารถได้รับ เอกสิทธิหรืออำนาจมหาชนอัน เป็นสิทธิพิเศษแตกต่างจาก เอกชนอื่นจากรัฐได้

สิทธิพิเศษที่รัฐวิสาหกิจได้รับตามกฎหมายต่าง ๆ จึงหมายความว่า การให้ รัฐวิสาหกิจมีอำนาจมหาชนในตนเอง เดียวกับที่กฎหมายให้แก่ฝ่ายปกครองในการดำเนินการอัน เป็นประโยชน์แก่สาธารณะ ซึ่งโดยปกติแล้วเอกชนทั่วไปไม่อาจมีหรือได้รับ ซึ่งสรุปสาระสำคัญของอำนาจมหาชนดังกล่าวได้ดังต่อไปนี้³¹

²⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 29.

³⁰ จันทจิรา เอี่ยมมยุรา, "ข้อความคิดทางกฎหมายของรัฐวิสาหกิจ (วิสาหกิจมหาชน)", วารสารนิติศาสตร์ 18 (กันยายน 2531) : 29.

³¹ อีสสระ นิตินัทประภาส, เอกสิทธิของฝ่ายปกครองตามกฎหมายปกครองฝรั่งเศส, "ในกฎหมายมหาชน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เจริญผล, 2531), หน้า 29, 30.

1. อาจกระทำการโดยการแสดงเจตนาฝ่ายเดียว ซึ่งเป็นผลให้เกิดสิทธิและหน้าที่ของบุคคลได้ (L'acte unilateral) ซึ่งกฎหมายจะสันนิษฐานไว้ก่อนว่าการกระทำนั้นชอบด้วยกฎหมาย

2. มีอำนาจบังคับการให้เป็นไปตามคำสั่งหรือการกระทำ โดยแสดงเจตนาฝ่ายเดียว โดยไม่ต้องผ่านการพิจารณาของศาล

3. ทรัพย์สินที่ครอบครองและใช้อยู่ อยู่ภายใต้ระบบกฎหมายพิเศษ ซึ่งจะได้รับ การคุ้มครองเป็นพิเศษจากกฎหมายแตกต่างจากทรัพย์สินของเอกชน

การได้รับสิทธิพิเศษดังกล่าว ย่อมเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลดีแก่รัฐวิสาหกิจที่ได้รับนั้นเสมอ แต่โดยข้อเท็จจริงที่รัฐวิสาหกิจจะต้องดำรงอยู่ในระบบ เศรษฐกิจ ซึ่งมีทั้งการแข่งขันและการพลวัตตามความเป็นไปของสังคมอยู่ตลอดเวลา การดำรงอยู่ในระบบ เศรษฐกิจของ รัฐวิสาหกิจ จึงต้องเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพต่อภาพรวมของระบบ เศรษฐกิจและสังคมนั้นด้วย การให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจจึงต้องคำนึงถึงหลักการสำคัญในการ เข้าดำเนินกิจการ ในระบบเศรษฐกิจของรัฐ ได้แก่ หลักในเรื่องการบริการสาธารณะ หลักเสรีภาพในการ ประกอบกิจการพาณิชย์กรรมและอุตสาหกรรม และหลักเรื่องโครงสร้างและระบบกฎหมาย ของรัฐวิสาหกิจ ซึ่งจะมีผลต่อแนวความคิดและที่มาของการให้สิทธิแก่รัฐวิสาหกิจ อันกระทบ ต่อประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจนั้น ๆ

ก. หลักการและผลกระทบ เกี่ยวกับการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจ

ปัจจุบันนี้ ขอบเขตอำนาจหน้าที่ของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน้าที่ในด้าน เศรษฐกิจ ซึ่งทำให้รัฐต้องยื่นมือเข้าไปเกี่ยวข้องกับ การประกอบธุรกิจ หรือดำเนินการ รัฐวิสาหกิจนั้นมีเหตุผลสำคัญอยู่ประการหนึ่ง คือ รัฐต้องพิทักษ์ประโยชน์ส่วนรวมของ คนทั้งชาติ³² แต่ด้วยเหตุว่าในรัฐเสรีประชาธิปไตย เช่น ประเทศไทยนั้น สิทธิเสรีภาพ ขึ้นมูลฐานของประชาชนได้มีการบัญญัติคุ้มครองโดยรัฐธรรมนูญ สิทธิเสรีภาพขึ้นมูลฐาน เหล่านี้

³² อุทัย หิรัญโศ, การเมืองและการปกครองของไทย, หน้า 204 .

ได้แก่ สิทธิในทรัพย์สิน สิทธิในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพและการแข่งขัน โดยเสรีอย่างเป็นธรรม³³ ซึ่งเป็นการยืนยันในอุดมการณ์ เสรีนิยมที่ถือว่าระบบ เศรษฐกิจของประเทศยังคงอยู่ใน เมืองเอกชน³⁴ แม้จะไม่มีประเทศใดที่ให้ประชาชนมีสิทธิ เสรีภาพ โดยไม่จำกัด แต่การที่รัฐจะล่วงล้ำ เข้าไปในแดนแห่งสิทธิ เสรีภาพของประชาชน ก็จะต้องไม่เป็นการล่วงละเมิดสิทธิ เสรีภาพของประชาชนโดยมิชอบ

การดำเนินกิจการของรัฐวิสาหกิจจึงต้องคำนึงถึงหลักการที่สำคัญ ได้แก่ หลักบริการสาธารณะอันเป็นหลักการสำคัญในการดำเนินกิจกรรม เพื่อประโยชน์สาธารณะในทางกฎหมายและหลัก เสรีภาพในการประกอบกิจการทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม ความสัมพันธ์อันสมดุลระหว่างหลักการดังกล่าวประกอบกับโครงสร้างและระบบกฎหมายของรัฐวิสาหกิจนั้น ๆ ซึ่งจะมีผลต่อการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจ

1. หลักบริการสาธารณะ ด้วยแนวคิดและหลักการของกฎหมายปกครองนั้น ประเทศไทยเรานำมาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะประเทศฝรั่งเศส ซึ่งถือเป็นประเทศแม่แบบของวิชากฎหมายปกครองที่วิวัฒนาการมาจนเป็นระบบในปัจจุบัน ดังนั้น เอกสิทธิและหน้าที่พิเศษของฝ่ายปกครองจึงมีที่มาจากทฤษฎีประโยชน์สาธารณะและบริการสาธารณะของฝรั่งเศสเป็นหลักกำหนดขึ้นเอง³⁵

³³ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 มาตรา 48

³⁴ จันทจิรา เอี่ยมมยุรา, "ข้อความคิดทางกฎหมายของรัฐวิสาหกิจ (วิสาหกิจมหาชน)", หน้า 95.

³⁵ ประยูร กาญจนกุล, คำบรรยายกฎหมายปกครอง 2 (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), หน้า 125.

ความหมายของคำว่า "บริการสาธารณะ" ได้มีนักนิติศาสตร์ให้คำอธิบายไว้ต่าง ๆ กัน แต่โดยส่วนรวมแล้วอาจกล่าวได้ว่า บริการสาธารณะหมายถึงกิจกรรมทั้งหลายของฝ่ายปกครอง ซึ่งเสนอความต้องการของประชาชนส่วนรวม³⁶ ลักษณะบริการสาธารณะจึงประกอบด้วยสาระสำคัญ 2 ประการหลัก คือ ประการแรกต้องเป็นกิจการที่สร้างขึ้นเพื่อตอบสนองความต้องการของมหาชน (ประโยชน์สาธารณะ หรือ public interest) และประการที่สอง ต้องจัดทำโดยฝ่ายปกครอง ทั้งนี้ ฝ่ายปกครองอาจดำเนินการบริการสาธารณะที่มีลักษณะต่างกันหลักๆ 2 ประการ³⁷ คือ

- บริการสาธารณะทางปกครองแท้ (service public administrative) ซึ่งเป็นบริการสาธารณะที่มีหน้าที่โดยตรงและสำคัญของรัฐ เช่น การรักษาความสงบเรียบร้อย การต่างประเทศ การศึกษา การควบคุมดูแลสุขภาพอนามัย ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้รัฐต้องจัดทำเองและเรียกเก็บค่าบริการหรือค่าตอบแทนน้อยมาก

- บริการสาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม (Service public industriel et commercial) นั้น แม้จะมีวัตถุประสงค์ในการจัดทำเพื่อประโยชน์สาธารณะเช่นกัน แต่ลักษณะการดำเนินการก็คล้ายกับกิจกรรมของเอกชนเป็นการดำเนินการทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม (การผลิตและจำหน่ายสินค้าและบริการ) ซึ่งเอกชนก็อาจทำได้และลักษณะการดำเนินการก็คล้ายกับกิจกรรมของเอกชน คือ มุ่งเก็บค่าบริการเชิงการค้าให้เลี้ยงตัวได้โดยไม่ต้องใช้งบประมาณแผ่นดิน การจัดการก็เป็นเช่นเดียวกับเอกชน เช่น การขนส่งมวลชน การไฟฟ้าฯ

³⁶ ธีร รัฐอมฤต และ ชัยรักษ์ จงวารรณ, "สัมปทานบริการสาธารณะ", รพี32 หน้า 104. และประยูร กาญจนกุล, คำบรรยายกฎหมายปกครอง, หน้า 125.

³⁷ บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, "สัญญาทางปกครองฝรั่งเศส", วารสารกฎหมายปกครอง 5 (2529) : 112.

เมื่อบริการสาธารณะจัดทำขึ้น เพื่อสนองความต้องการของมหาชนอันเป็นประโยชน์สาธารณะ การจัดทำบริการสาธารณะจึงต้องอยู่ภายใต้หลักกฎหมายปกครองที่สำคัญสี่ประการอันเกิดจากทฤษฎีบริการสาธารณะ ดังนี้ ๓๘

ประการแรก หลักความต่อเนื่องของบริการสาธารณะ (le principe de continuité de service public) ซึ่งหมายความว่าบริการสาธารณะเป็นการสนองความต้องการส่วนรวมของประชาชน บริการสาธารณะจึงหยุดชะงักไม่ได้จะต้องทำต่อเนื่องกันตลอดเวลา เพราะถ้าชะงักลงประชาชนก็จะเดือดร้อน ฝ่ายปกครองจึงมีหน้าที่ต้องจัดทำบริการสาธารณะเรื่อยไปจะไม่ทำหรือหยุดทำบริการสาธารณะหรือทำไม่ดีไม่ได้ และต้องทำเรื่อยไปไม่ว่าจะประสบอุปสรรคและยากลำบากเพียงใด มิฉะนั้นจะต้องรับผิดชอบความเสียหายที่เกิดขึ้น

ประการที่สอง หลักการปรับปรุงบริการสาธารณะอยู่เสมอ (le principe d'adaptation constante du service) ซึ่งมีหลักว่าบริการสาธารณะต้องพัฒนาให้ทันกับความต้องการส่วนรวมของประชาชน ดังนั้น ฝ่ายปกครองจึงมีหน้าที่ต้องพัฒนาบริการสาธารณะของตนเอง เสนอให้ เป็นไปตามความต้องการของประชาชนส่วนใหญ่ (ขณะเดียวกัน เอกชนผู้รับบริการก็ต้องยอมรับการเปลี่ยนแปลงในราคาค่าบริการซึ่งจะนำมาใช้พัฒนาบริการ) ซึ่งรวมถึงอำนาจในการปรับปรุง แก้ไข การจัดระเบียบ หรือวิธีการจัดทำบริการสาธารณะเพื่อให้ทันสมัย เหมาะสมกับสถานการณ์และความจำเป็นในการรักษาประโยชน์สาธารณะอยู่เสมอ

๓๘ เรื่องเดียวกัน, หน้า 96 - 97.

ประการที่สาม หลักความเสมอภาคในบริการสาธารณะ (le principe d'egalite devant le service public) ซึ่งถือว่าทุกคนเสมอภาคกันในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับบริการสาธารณะทั้งในสิทธิและภาระหน้าที่ (egalite' des droits et des charges) เช่น ทุกคนมีสิทธิใช้บริการสาธารณะถ้าได้ทำตามเงื่อนไข ทุกคนที่มีคุณสมบัติเดียวกันก็มีหน้าที่และความรับผิดชอบเท่ากัน ดังนั้น ความเสมอภาคในที่นี้จึงมีได้หมายถึง เฉพาะความเสมอภาคในการได้รับประโยชน์จากบริการสาธารณะเท่านั้น หากยังรวมถึงความเสมอภาคในภาระหน้าที่อื่นที่มีต่อบริการสาธารณะด้วย ³⁹

ประการสุดท้าย หลักความเป็นกลางของบริการสาธารณะ (le principe de neutralite' du service) ซึ่งเป็นผลมาจากหลักความเสมอภาคว่า ฝ่ายปกครองจะเลือกปฏิบัติมิได้

หลักบริการสาธารณะนั้นอาจกล่าวได้ว่าเป็นเสมือนพื้นฐานของกฎหมายปกครอง ⁴⁰ แต่เนื่องจากเพิ่งจะมีการศึกษาอย่างเป็นระบบไม่นานมานี้ ขอบเขตของ "บริการสาธารณะ" จึงยังไม่แน่นอนเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพของสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง ดังนั้น ในยุคหนึ่งกิจการหนึ่งอาจจะ เป็นบริการสาธารณะ แต่ในอีกยุคหนึ่ง กิจการเดียวกันอาจไม่เป็นบริการสาธารณะก็ได้ ⁴¹

³⁹ ประยูร กาญจนกุล, คำบรรยายกฎหมายปกครอง, หน้า 132.

⁴⁰ รังสิกร อุปพงษ์, "ทฤษฎีการบริการสาธารณะในประเทศไทย", วารสารนิติศาสตร์ 18 (กันยายน 2531) : 38.

⁴¹ สมคิด เลิศไพฑูรย์, "ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับ "องค์การมหาชนอิสระ"", วารสารนิติศาสตร์ 19 (ธันวาคม 2532) : 74.

อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีบริการสาธารณะก็ยังคงเป็นเงื่อนไขที่สำคัญ และจำเป็นดังที่ศาสตราจารย์ And're De Laubade're ⁴² กล่าวไว้ว่า "ความหมายของบริการสาธารณะนี้แม้ว่าจะไม่มีบทบาทอย่างเด็ดขาดในกฎหมายปกครอง ก็ยังคงเป็นสิ่งสำคัญที่สุดที่อาจใช้ในการสร้างกฎหมายปกครองอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งในฐานะที่เป็นหลักเกณฑ์ในการบังคับใช้กฎหมายปกครองและเขตอำนาจศาลปกครอง * และในฐานะที่เป็นจุดนัดพบและตัวเชื่อมของความหมายในทางเทคนิคที่สำคัญของกฎหมายปกครอง (การกระทำการปกครอง, สัญญาการปกครอง ฯลฯ)

ในปัจจุบัน การวินิจฉัยว่าบริการสาธารณะใดจะต้องอยู่ภายใต้หลักกฎหมายปกครองนั้นจึงมองลึกลงไปถึงเงื่อนไขของการดำเนินการโดยคู่ถึงรัฐบริการ ⁴³ ว่าอยู่ภายใต้เงื่อนไขเดียวกับเอกชนหรือดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขที่นอกเหนือจากกฎหมายทั่วไปเรียกกันว่า "การบริหารแบบเอกชน" (gestion Privee) และ "การบริหารแบบมหาชน" (gestion Publique) ซึ่งเป็นการเอาอำนาจมหาชนมาอธิบายใหม่ในลักษณะว่ากิจกรรมนั้น ๆ ดำเนินไปภายใต้เงื่อนไขของกฎหมายเอกชนหรือไม่ หากไม่ใช่กิจกรรมดังกล่าวย่อมเป็นแบบมหาชน

⁴² De Laubadere And're, Traite' de droit administratif, I. e ed, L.G.D.J.Paris,1973. P.52 อ้างใน โภคิน พลกุล, "ปัญหาชั้นสูงทางกฎหมายมหาชน 2 : คดีปกครองในฝรั่งเศส," เอกสารคำบรรยาย คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, หน้า 105.

* ระบบศาลของประเทศฝรั่งเศส เป็นระบบ "ศาลคู่" คือมี 2 เขตอำนาจศาลแยกออกจากกันข้อพิพาทระหว่างเอกชน จะได้รับโดยศาลยุติธรรม มี "ศาลฎีกา" เป็นศาลสูงสุด ส่วนข้อพิพาทระหว่างเอกชนกับการปกครองจะได้รับการวินิจฉัยโดยศาลปกครองมี "Conseil d' Etat" เป็นศาลสูงสุด

⁴³ โภคิน พลกุล, "คดีปกครองในฝรั่งเศส", : 106 - 122 .

การบริการสาธารณะในการปกครองแท้ ๆ แม้จะมีการบริหารแบบเอกชนเข้ามาบ้างแต่โดยทั่วไปแล้วฝ่ายปกครองจะใช้วิธีบริหารแบบมหาชนเป็นหลัก

สำหรับการบริการสาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม ได้รับความจัดกลุ่ม * ให้อยู่ในลักษณะการบริหารแบบเอกชน ทั้งนี้ ที่มาของแนวความคิดดังกล่าวมาจากความใกล้เคียงกันระหว่างกิจกรรมของฝ่ายปกครองและ เอกชนบางประเภทในเรื่องการจัดการเกี่ยวกับทรัพย์สินแต่การมองในแง่ของการเปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันระหว่างบริการสาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมของฝ่ายปกครองกับวิสาหกิจ เอกชนก็ไม่ได้หมายความว่าทั้งสองสิ่งเหมือนกัน ข้อแตกต่างที่สำคัญก็คือ เรื่องจุดมุ่งหมายเพื่อสาธารณะประโยชน์ และการมีเอกสิทธิ์บางประการของอำนาจมหาชน เช่น การเวนคืนที่ดิน การใช้หรือการเข้าไปในทรัพย์สินของเอกชน ฯลฯ ที่จะพบว่าวิสาหกิจเอกชนนั้นโดยทั่วไปแล้วจะไม่มี 44

และโดยเหตุที่การจัดทำบริการสาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม เป็นการจัดทำบริการสาธารณะที่นอกเหนือจากบริการสาธารณะโดยแท้ ซึ่งโดยลักษณะของการบริการสาธารณะโดยแท้ นั้น ฝ่ายปกครองจึงมีอำนาจมหาชนเหนือ เอกชนได้ เช่น มีอำนาจบังคับฝ่ายเดียว เช่น ออกกฎหมายหรือคำสั่งใด ๆ ได้โดยไม่ต้องได้รับความยินยอมจากประชาชน มีความเป็นอิสระจากมาตรการทางศาล กล่าวคือ สามารถออกคำสั่งใด ๆ ได้

* บริการสาธารณะที่บริหารแบบเอกชนมี 3 ลักษณะคือ

- 1) การจัดการทรัพย์สินที่ไม่ใช่สาธารณสมบัติของแผ่นดิน
- 2) บริการสาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม
- 3) บริการสาธารณะทางสังคม

สำหรับการบริการสาธารณะทางสังคมคอนหลังได้ถูกยกเลิกไป

44 โภคิน พลกุล "คดีปกครองในฝรั่งเศส" : 123.

ในทันทีโดยไม่ต้องขออนุญาตก่อน มีอำนาจในการบังคับตามคำสั่ง ในส่วนของทรัพย์สินของรัฐที่ใช้เพื่อสาธารณะประโยชน์จะได้รับการคุ้มครองโดยถือเป็นทรัพย์สินนอกพาณิชย์ และห้ามมิให้ยึดเพื่อบังคับชำระหนี้โดยเด็ดขาด เอกชนแม้จะนานเพียงใดก็ไม่อาจจะอายุความขึ้นต่อสู้กับแผ่นดินได้ ๖ แต่การจัดทำบริการสาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมนั้น ที่มีการบริการแบบเอกชนแล้ว อำนาจพิเศษดังกล่าวย่อมถูกจำกัดให้เท่าที่จำเป็นหรือไม่มีเลย

2. หลักเสรีภาพในการประกอบกิจการอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม

พัฒนาการในเรื่องสิทธิและเสรีภาพของมนุษย์ เป็นสิ่งที่ชี้ให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองกับผู้ใต้ปกครอง และระหว่างผู้ปกครองด้วยกัน ⁴⁵ ซึ่งเปลี่ยนแปลง และมีความขัดแย้งกันดำรงอยู่ตลอดเวลา เพื่อหาจุดที่ควรจะเป็นดุลยภาพ สิทธิเสรีภาพในการประกอบอาชีพ หรือการประกอบกิจการอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม อันเป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐานหนึ่งก็เช่นเดียวกัน ฉะนั้น ในยุคสมัยหนึ่ง เมื่อปัจเจกชนมีเสรีภาพมากที่สุดในทางเศรษฐกิจ แนวความคิดที่เรียกกันทั่วไปว่า Laissez - faire ที่ให้อิสระในการดำเนินงานของปัจเจกชนได้ครอบงำระบบเศรษฐกิจ รัฐจะปล่อยให้เอกชนดำเนินการไปตามลำพังโดยไม่เข้าแทรกแซงแข่งขัน

แต่ผลของเสรีภาพในทางเศรษฐกิจดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการผูกขาดทางเศรษฐกิจของปัจเจกชนบางกลุ่ม จนเกิดทฤษฎีและกระแสต้านการเน้นสิทธิเสรีภาพระบบทุนนิยมของปัจเจกชนขึ้น เกิดแนวความคิดเป็นระบบรัฐสวัสดิการ (Welfare State) อย่างไรก็ดี แนวคิดในระบบรัฐสวัสดิการนั้น สิทธิเสรีภาพทางร่างกาย การเมือง ความคิดการรวมกลุ่ม ยังคงได้รับการค้ำประกัน แต่เสรีภาพในทางเศรษฐกิจได้ถูกแทรกแซงจากรัฐหรือส่วนรวมมากขึ้น ⁴⁶

⁴⁵ โภคิน พลกุล, "รัฐธรรมนูญกับหลักประกันในเรื่องสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและร่างกาย" วารสารนิติศาสตร์ 14 (มีนาคม 2525) : 97.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 98.

ปัจจุบันจึงยอมรับกันว่า รัฐสามารถเข้าไปประกอบธุรกิจบางประเภทได้ นอกเหนือจากหน้าที่ทางการปกครอง โดยประกอบกิจการผ่านทางองค์การของรัฐที่เรียกว่ารัฐวิสาหกิจนี้ การที่รัฐเข้าแทรกแซงวิถีชีวิตในทางเศรษฐกิจของชาติ โดยรัฐเข้าไปประกอบการในทางเศรษฐกิจเสียเองเช่นนี้ ย่อมเป็นการกระทบต่อการประกอบกิจการอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมของเอกชน และหลักสิทธิเสรีภาพในการประกอบกิจการอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม อันเป็นสิทธิเสรีภาพสำคัญคู่กับหลักกรรมสิทธิ์ หรือสิทธิในทรัพย์สิน ตามแนวความคิดเสรีนิยม ที่รัฐจะต้องให้ความคุ้มครอง

ในช่วงศตวรรษที่ 18 กล่าวได้ว่า ระบบหรือแนวความคิดแบบเสรีนิยมได้ครอบงำแนวความคิดในทางเศรษฐกิจของโลก ซึ่งในระบบเสรีนิยมถือว่ารัฐที่แทรกแซงน้อยที่สุด เป็นรัฐที่ดีที่สุด รัฐที่ยึดถือแนวความคิดนี้ จึงปล่อยให้เอกชนดำเนินกิจการในทางเศรษฐกิจเป็นไปอย่างเสรีมีเสรีภาพในทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรม เอกชนมีสิทธิจะประกอบการโดยการจัดตั้งและแสวงหาประโยชน์ในทางอุตสาหกรรมและพาณิชย์กรรมได้อย่างเต็มที่ การประกอบการดังกล่าวจึงตั้งอยู่บนเงื่อนไขของการแข่งขันโดยเสรีกับผู้อื่น กล่าวคือเมื่อผู้ใดมีสิทธิในทางประกอบการบุคคลอื่นก็ต้องมี และต้องมีอย่างเท่าเทียมกัน ตามหลักของความเสมอภาค ดังนั้น หากมีเหตุการณ์ใดที่ทำให้สิทธิประกอบการดังกล่าวต้องเปลี่ยนแปลงไปอันเป็นการจำกัดการแข่งขันแล้ว รัฐจะต้องเข้าไปดำเนินการให้มีการแข่งขันเกิดขึ้น ในแนวคิดนี้ รัฐจึงมีบทบาทในการที่จะต้องควบคุมมิให้มีการกระทำต่อการแข่งขันโดยเสรี เกิดเป็นกฎหมายสำคัญในหลักเสรีนิยมก็คือ กฎหมายป้องกันการผูกขาด Anti Trust Law และในขณะเดียวกันรัฐจะต้องงดเว้นการกระทำบางอย่าง ได้แก่ การลงไปประกอบการแข่งขันเสียเอง เพราะเหตุว่ารัฐจะต้องทำเพื่อประโยชน์สาธารณะ และเพราะรัฐมีอำนาจเหนือกว่าเอกชน รวมทั้งการมีอำนาจออกกฎหมายฝ่ายเดียวและการได้รับยกเว้นภาษีเงินได้ การที่รัฐลงไปดำเนินการโดยขาดเหตุผลเพื่อประโยชน์สาธารณะอยู่เบื้องหลังแล้ว ประเทศเสรีนิยมจะไม่กระทำ เกิดเป็นหลักที่ว่ารัฐจะไม่เข้าไปดำเนินการอย่างเด็ดขาด เช่น ในประเทศฝรั่งเศส เพราะถือว่าเป็นการที่รัฐก้าวออกไปจากบทบาทของรัฐซึ่งได้แก่

- รัฐจะออกกฎหมายหรือจะทำการที่จะทำให้เกิดการแข่งขันของเอกชนเสียไปไม่ได้

- รัฐจะเข้าไปประกอบกิจกรรมเพื่อหาประโยชน์ โดยไม่มีประโยชน์สาธารณะอยู่เลยไม่ได้

อย่างไรก็ดี ถ้าหากว่ารัฐยอมสละ เอกสิทธิที่จะใช้เอกสิทธิเหนือเอกชนทั้งหมด เช่น เอกสิทธิเกี่ยวกับการจัดการทรัพย์สินของแผ่นดิน ประเภทที่มีใช้สาธารณะสมบัติของแผ่นดิน เพื่อลงแข่งขันกับเอกชนแล้ว ก็สามารถกระทำได้

- รัฐจะใช้อำนาจเหนือกว่าเอกชน (อำนาจตำรวจในทางปกครอง) เข้าไปในธุรกิจไม่ได้ อำนาจของรัฐมีไว้เพื่อประโยชน์สาธารณะ การใช้อำนาจของรัฐ เพื่อหาประโยชน์เป็นเงินทอง ถือว่าเป็นเรื่อง abuses of power

แต่ทั้งนี้ รัฐอาจเข้าไปดำเนินกิจการในทางธุรกิจได้ หากมีกฎหมายบัญญัติหรือเป็นการดำเนินการเพื่อใช้ในการบริการสาธารณะ หรือในกรณีที่เอกชนไม่สามารถดำเนินการได้ หรือดำเนินการได้แต่ไม่ได้ดีเท่าที่ควร หรือเข้าดำเนินการในช่วงภาวะสงคราม จุกเงิน อันเป็นไปเพื่อประโยชน์สาธารณะ และถ้าหากรัฐลงไปดำเนินการโดยอิสระไม่อยู่ในกรอบของการบริการสาธารณะ หรือเพื่อประโยชน์สาธารณะแล้ว รัฐนั้นก็ไม่ใช่รัฐเสรีนิยมอีกต่อไป

การประกันสิทธิ เสรีภาพของประชาชน ตามรัฐธรรมนูญของไทยนั้น เริ่มได้รับความสนใจและให้ความสำคัญในรัฐธรรมนูญฉบับ พ.ศ. 2492 เป็นต้นมา การบัญญัติ เรื่องสิทธิและ เสรีภาพของประชาชนจากที่เป็นเพียงทฤษฎี เข้ามาสู่การยอมรับในกฎหมายลายลักษณ์อักษรที่เป็นรัฐธรรมนูญ อันเป็นแม่บทที่กฎหมายทั้งหลายจะขัดหรือแย้งหรือล่วงละเมิดจำกัดสิทธิให้ผิดไปจากรัฐธรรมนูญกำหนดไว้ไม่ได้⁴⁷ บทบัญญัติว่าด้วยสิทธิ เสรีภาพนี้เองที่ทำให้รัฐธรรมนูญมีค่าและเป็นเรื่องใกล้ตัวประชาชน⁴⁸ สิทธิ เสรีภาพที่ได้รับการประกัน

⁴⁷ วิษณุ เครืองาม, กฎหมายรัฐธรรมนูญ, 3 (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์แสงสุทธิการพิมพ์, 2530), หน้า 645.

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, หน้า 646.

จากรัฐธรรมนูญหรือเรียกได้ว่าเป็นสิทธิและเสรีภาพตามรัฐธรรมนูญ (constitutional rights and liberties) นี้ อาจอยู่ในลักษณะอย่างหนึ่งอย่างใดดังต่อไปนี้⁴⁹

- สิทธิและเสรีภาพอันเป็นสิทธิบริบูรณ์ (absolute rights) ซึ่งหมายความว่า เป็นสิทธิเด็ดขาดที่ไม่อาจถูกจำกัดได้แม้แต่จากฝ่ายนิติบัญญัติ เช่น สิทธิในการนับถือศาสนา สิทธิที่จะฟ้องหน่วยราชการ

- สิทธิและเสรีภาพอันเป็นสิทธิสัมพันธ์ (relative rights) หรือสิทธิที่มีเงื่อนไข (qualified rights) หมายความว่ามิใช่สิทธิเด็ดขาดรัฐธรรมนูญยอมให้มีการจำกัดสิทธิเหล่านั้นได้ ภายใต้เงื่อนไขหรือข้อจำกัดบางประการที่รัฐธรรมนูญได้กำหนดเป็นกรอบไว้

- สิทธิและเสรีภาพอันเป็นสิทธิที่จำกัด (restricted rights) ซึ่งหมายความว่า อาจถูกจำกัดได้เสมอและค่อนข้างง่าย การจำกัดสิทธิประเภทนี้อาจทำได้โดยกฎหมาย แต่จะเป็นกฎหมายประเภทใดก็ได้ บทบัญญัติว่าด้วยสิทธิดังกล่าวจึงมักบัญญัติกว้าง ๆ เพียงว่า "ให้เป็นไปตามกฎหมาย" "การใช้สิทธิให้อยู่ในขอบเขตของกฎหมาย" "การจำกัดสิทธิให้เป็นไปโดยอาศัยอำนาจแห่งกฎหมาย" การกำหนดสิทธิดังกล่าวจึงคู่ประหนึ่งว่ารับรอง เป็นการกำหนดกรอบของสิทธิและเสรีภาพอย่างขอไปที ในที่สุดรัฐสภา ก็อาจออกกฎหมายใดก็ได้มาจำกัดเสรีภาพนั้น

สำหรับหลักประกันในเรื่องเสรีภาพในการประกอบกิจการทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมตามรัฐธรรมนูญของไทยนั้น เพิ่งจะได้รับการกำหนดไว้ในหมวด

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 647 - 648.

สิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 * ฉบับปัจจุบันนี้ สำหรับก่อนหน้านี้ หลักเสรีภาพในการประกอบอาชีพหรือการประกอบกิจการ ทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม เพียงได้รับการกล่าวอ้างไว้ในคำปรารภเรื่องแนวนโยบาย แห่งรัฐของรัฐธรรมนูญฉบับต่าง ๆ เท่านั้น

ตามกฎหมายไทยแนวนโยบายแห่งรัฐ เป็นเพียงแนวทางในการดำเนิน งานของรัฐ ในการตรากฎหมายและการกำหนดนโยบายต่าง ๆ เท่านั้น ดังนั้น หากรัฐมิได้ ดำเนินการให้เป็นไปตามกรอบของแนวนโยบายแห่งรัฐ ก็ไม่เกิดสิทธิในการฟ้องร้องต่อหน่วย งานของรัฐนั้น ๆ ขึ้นได้ แนวนโยบายแห่งรัฐจึงเป็นเพียงแนวทางให้รัฐถือปฏิบัติ เป็น อุทมการณ์ของรัฐที่ควรกระทำแต่ไม่มีผลทางกฎหมายในการที่จะฟ้องร้องบังคับให้ดำเนินการ ดังกล่าวต่อศาลได้

จึงอาจกล่าวได้ว่า รัฐธรรมนูญของไทยก่อนปี พ.ศ.2534 นี้ ได้ให้ ความสำคัญต่อการรับรองและคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของประชาชน โดยเฉพาะในเรื่อง หลักเสรีภาพในการประกอบกิจการฯ นั้นน้อย

แต่อย่างไรก็ดี แม้ว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 ปัจจุบันจะกำหนดรับรองหลักเสรีภาพดังกล่าวไว้ในหมวดสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย

* รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 มาตรา 48 บัญญัติไว้ว่า "สิทธิของบุคคลในการประกอบกิจการหรือประกอบอาชีพ และการแข่งขันโดยเสรี อย่างเป็นธรรมย่อมได้รับการคุ้มครอง

การจำกัดสิทธิตามวรรคหนึ่ง จะกระทำได้ก็แต่โดยบทบัญญัติแห่งกฎหมาย เพื่อ ประโยชน์ในการรักษาความมั่นคงปลอดภัยของรัฐหรือ เศรษฐกิจของประเทศ การคุ้มครอง ประชาชนในด้านสาธารณสุข การรักษาความสงบเรียบร้อยและศีลธรรมอันดีของประชาชน การจัดระเบียบการประกอบอาชีพ การคุ้มครองผู้บริโภค การผังเมือง การรักษาทรัพยากร ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม สวัสดิภาพของประชาชน หรือเพื่อป้องกันการผูกขาด หรือการ ขจัดความไม่เป็นธรรมในการแข่งขัน"

อันเป็นการแสดงถึงการยอมรับในหลักการของระบบ เสรีนิยมค่อนข้างชัดเจนก็ตามแต่การ
 คุ้มครองรับรองสิทธิ เสรีภาพดังกล่าวก็มีข้อจำกัดและข้อยกเว้นค่อนข้างกว้าง จนดูเหมือน
 เพียงประหนึ่งรับรองไว้เท่านั้น แต่ทั้งนี้ การกำหนดให้หลักการดังกล่าวอยู่ในหมวดสิทธิและ
 เสรีภาพของชนชาวไทย ก็ทำให้เอกชนสามารถฟ้องร้องดำเนินคดีต่อศาล อันเป็นการให้
 ศาลสามารถตรวจสอบการดำเนินงานของรัฐบาลในด้านนี้ได้ นับได้ว่าเป็นหลักประกันที่ดีขึ้น
 การดำเนินงานของรัฐบาลในการจำกัดสิทธิ เสรีภาพดังกล่าวจึงต้องกระทำอย่างระมัดระวังมากขึ้น
 มีผลให้รัฐจะต้องผูกพันภายใต้การบังคับของรัฐธรรมนูญในการที่จะไม่กระทำการใด เป็นการ
 ขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญ จนเป็นผลให้การดำเนินการนั้นใช้บังคับมิได้

ดังนั้น ปัจจุบันนี้การดำเนินงานหรือการแทรกแซงทางเศรษฐกิจ โดยการ
 การประกอบกิจการทางเศรษฐกิจใด ๆ ของรัฐ รัฐวิสาหกิจ จึงต้องอยู่ภายใต้หลักเสรีภาพ
 ในการประกอบกิจการฯ ซึ่งได้รับการรับรองและคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักร
 ไทยฉบับปัจจุบันนี้ด้วยเพิ่มเติมจากหลักการบริการสาธารณะหรือการดำเนินการเพื่อประโยชน์
 สาธารณะ อันเป็นหลักสำคัญในการเข้าแทรกแซงทางเศรษฐกิจของรัฐ การดำเนินการของ
 รัฐใด ๆ หากขัดหรือแย้งกับรัฐธรรมนูญฉบับนี้แล้ว ก็ถือว่าเป็นการดำเนินการที่ไม่ชอบ
 รัฐไม่สามารถดำเนินการได้

3. โครงสร้างและระบบกฎหมายของรัฐวิสาหกิจ ในทางกฎหมายปกครอง
 นั้น การจัดองค์กรของฝ่ายปกครองมีหลักเบื้องต้น * คือ การรวมอำนาจ
 (centralization) และการกระจายอำนาจ (decentralization)

* บางกรณีจะกำหนดให้เป็น 3 ลักษณะ คือ

1. รวมอำนาจ
2. แบ่งอำนาจ (deconcentralization) ซึ่งเป็นเรื่องการจัด
 ระเบียบการใช้อำนาจของรัฐ ให้หน่วยงานของส่วนกลางไปประจักษ์ภูมิภาคตามกฎหมาย
 ของฝรั่งเศส จึงไม่เป็นนิติบุคคล
3. กระจายอำนาจ

การรวมอำนาจ หมายถึง การที่รัฐหรือองค์กรฝ่ายปกครองส่วนกลาง เป็นผู้ดำเนินการในการปกครองทุกเรื่อง การตัดสินใจในทางการปกครองหรือการบริการจึง ตกอยู่แก่ส่วนกลางทั้งสิ้น ในลักษณะของอำนาจบังคับบัญชา ด้วยเหตุนี้ความสัมพันธ์ระหว่าง องค์กรฝ่ายปกครองทั้งหลายในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของการปกครองแบบรวมอำนาจ จึงต้อง เป็นไปในรูปของการบังคับบัญชา มีการจัดลำดับบังคับบัญชาด้วย ⁵⁰

สำหรับการกระจายอำนาจนั้น ⁵¹ เป็นเรื่องที่รัฐได้โอนอำนาจหน้าที่ ของรัฐไปให้แก่บุคคลอื่นตามกฎหมายมหาชน เพื่อดำเนินการหรือจัดทำกิจกรรมบางอย่าง โดยให้มีความ เป็นอิสระในการดำเนินการดังกล่าว เป็นความจำเป็นของรัฐที่ต้องกระจาย อำนาจเพื่อแบ่งเบาภาระ การจัดทำบริการสาธารณะของรัฐและเพื่อความเหมาะสมในการ จัดทำบริการสาธารณะหรือการดำเนินการบางอย่างที่เป็น เรื่องทางเทคนิค

การกระจายอำนาจนั้นทำได้ 2 ลักษณะ คือ

ประการแรก การกระจายอำนาจตามพื้นที่หรือการกระจายอำนาจทาง เขตแดน (decentralization Territoriale) ได้แก่ การมอบบริการสาธารณะหลาย อย่างให้องค์การปกครองท้องถิ่นจัดทำ ทั้งนี้การจัดทำบริการสาธารณะที่ได้รับมอบหมายจะถูก จำกัดขอบเขตโดยพื้นที่หรืออาณาเขตขององค์การปกครองท้องถิ่นนั้น ๆ

ประการที่สอง การกระจายอำนาจตามกิจการหรือการกระจายอำนาจ ทางบริการหรือทางเทคนิค (decentralization par service ou technique)

⁵⁰ ถาวร เกียรติทับทิว, "คำอธิบายกฎหมายปกครอง, หน้า 158.

⁵¹ โภคิน พลกุล, "นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชนของฝรั่งเศส", เอกสารใน โครงการฝึกอบรมนิติกรของสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา 2529, หน้า 7 และ 23.

ได้แก่ การมอบบริการสาธารณะอย่างใดอย่างหนึ่งให้องค์การมหาชน * (Etablissements Publics) จัดทำการจัดทำบริการสาธารณะดังกล่าว โดยทั่วไปแล้วจะไม่ได้ถูกจำกัดหรือกำหนดในพื้นที่ แต่เป็นเรื่องทางเทคนิคมากกว่า เช่น โทรศัพท์ โรงพยาบาล รถไฟ ไฟฟ้า มหาวิทยาลัย ฯลฯ

การบริการงานของรัฐด้วยวิธีกระจายอำนาจนี้ รัฐได้สร้างนิติบุคคลมหาชนขึ้นนอกเหนือจากรัฐ ก็เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการดำเนินงานโดยเฉพาะทางด้านการคลัง นิติบุคคลดังกล่าวจึงอยู่ภายใต้การควบคุมของรัฐในลักษณะของการควบคุมกำกับ (pouvoir de tutelle) ไม่ใช่อำนาจควบคุมบังคับบัญชา (pouvoir hierarchique) ดังนั้น องค์กรกระจายอำนาจจะมีอิสระและดำเนินงานอย่างสมบูรณ์ได้ จึงต้องมีปัจจัยอื่นประกอบนั้นคือ จะต้องมีการได้ของตนเองซึ่งต้องเพียงพอระดับหนึ่ง และระดับแห่งการควบคุมกำกับของส่วนกลางจะต้องไม่เข้มงวดเกินไป มิฉะนั้นการกระจายอำนาจจะไม่มี ความหมาย และเมื่อกำหนดให้เป็นนิติบุคคลอื่นตามกฎหมายมหาชนต่างหากจากรัฐ กฎหมายจึงยอมให้มีทรัพย์สินของตนเองได้และแยกจากทรัพย์สินของรัฐ นั่นคือไม่ถึงว่าทรัพย์สินของนิติบุคคลนั้น ๆ เป็นทรัพย์สินของรัฐ นิติบุคคลตามกฎหมายมหาชน หรือองค์การมหาชนนี้จึงมีความหมายแตกต่างจากองค์การปกครองและองค์การเอกชน

* ตามกฎหมายฝรั่งเศส องค์กรมหาชนจึงอาจจะ เป็นรัฐวิสาหกิจหรือไม่ก็ได้ แล้วแต่ว่าจะเข้าตามความหมายของรัฐวิสาหกิจหรือไม่

แต่คำว่า "รัฐวิสาหกิจ" ของไทยก็ไม่ได้มีความหมายตรงกับ "รัฐวิสาหกิจ" ในกฎหมายฝรั่งเศส แต่จะมีความหมายคล้ายคลึงกับคำว่าองค์การมหาชนอิสระ (Etablissements Publics) มากกว่าขณะเดียวกัน บางรัฐวิสาหกิจของไทยก็ไม่อยู่ในความหมายนี้ เพราะไม่มีสภาพนิติบุคคล คำว่ารัฐวิสาหกิจในกฎหมายไทยจึงมีความสับสนโปรดดู จันทจิรา เอี่ยมมยุรา, "วิสาหกิจมหาชน (รัฐวิสาหกิจ) ในกฎหมาย; ศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์และเชิงวิเคราะห์ข้อความคิด", อ้างแล้ว

รัฐวิสาหกิจซึ่งเป็นส่วนหนึ่งขององค์การมหาชนที่จัดตั้งขึ้นเพื่อบริการ
สาธารณะทางอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรม อันเป็นการกระจายอำนาจตามกิจการ จึงอาจ
กล่าวได้ว่าย่อมมีความแตกต่างจากองค์การปกครองและองค์กร เอกชน เช่นกันรัฐวิสาหกิจจึงมี
ลักษณะโครงสร้างทางกฎหมายในการดำเนินการที่สำคัญดังนี้

- เพื่อความเป็นอิสระและให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างสมบูรณ์ความ
เป็นอิสระที่สำคัญก็คือความเป็นอิสระทางการเงินและการคลัง ดังนั้นรัฐวิสาหกิจจึงต้องมี
รายได้ของตนเองซึ่งต้องเพียงพอในระดับหนึ่ง ถ้าหากมีรายได้เป็นของตนเองมากเท่าไรก็
จะมีอิสระในการดำเนินการมากขึ้น เพราะหากได้รับอุดหนุนทางการเงินจากรัฐบาล การใช้จ่าย
เงินจำนวนนั้นก็ต้องอยู่ในควบคุมของรัฐบาลเป็นธรรมดา

- ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐวิสาหกิจกับส่วนราชการที่มีหน้าที่ควบคุมดูแล
จะต้องเป็นความสัมพันธ์ในลักษณะของการกำกับดูแล (tutelle) ของฝ่ายบริหารซึ่งต้อง
รับผิดชอบต่อรัฐสภาในกิจการต่าง ๆ ⁵² ไม่ใช่อำนาจบังคับบัญชา (controle
hierarchique) ดังที่เป็นอยู่ในระบบราชการ ส่วนราชการที่ทำหน้าที่กำกับดูแลไม่อาจใช้อำนาจ
ทั่วไปที่คนมีอยู่ตามปกติกับหน่วยงานภายใต้บังคับบัญชาของตนต่อรัฐวิสาหกิจได้ หากแต่
จะต้อง "กำกับดูแล" ภายในขอบเขตที่มีกฎหมายให้อำนาจไว้เท่านั้นตามหลักที่ว่า "ไม่มีตัว
บทกฎหมายให้อำนาจไว้ ก็ไม่มีอำนาจควบคุมกำกับ" (pas de tutelle sans texte)
ซึ่งต่างจากหลักการควบคุมบังคับบัญชาที่ถือว่า "มีอำนาจควบคุมบังคับบัญชา เว้นแต่กฎหมาย
จะจำกัดอำนาจไว้" การตีความในการขยายอำนาจกำกับดูแลออกไปจะกระทำไม่ได้เพราะ
ขัดกับหลักการในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนี้ขึ้น ⁵³ ดังนั้น

⁵² สุรพล ลีนิติกรพจน์, "กรณีสถาบัน วท. : ภาพสะท้อนของปัญหา
รัฐวิสาหกิจไทย" วารสารนิติศาสตร์ 19 (กันยายน 2532) : 150.

⁵³ สุรพล ลีนิติกรพจน์, "วิกฤตการณ์ทางกฎหมายเกี่ยวกับรัฐวิสาหกิจไทย"
วารสารนิติศาสตร์ 19 (มีนาคม 2532) : 106-107.

ไม่ว่ากรณีใด รัฐวิสาหกิจจึงไม่อาจถือได้ว่าเป็นส่วนราชการ และได้รับการปฏิบัติต่อเยี่ยงราชการได้ เพราะจะเป็นการทำลายสาระัตถะของการตั้งองค์กรรัฐวิสาหกิจเพื่อวัตถุประสงค์เฉพาะลงไป

- การที่เป็นการบริหารงานแบบกระจายอำนาจนี้ รัฐวิสาหกิจจึงถูกกำหนดให้มีสภาพบุคคลตามกฎหมาย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความคล่องตัวในการดำเนินงานโดยเฉพาะทางด้านการค้า และด้วยเหตุนี้กฎหมายจึงยอมให้รัฐวิสาหกิจมีทรัพย์สิน เป็นของตนเองได้ และแยกจากทรัพย์สินของรัฐ นั่นคือไม่ถือว่าทรัพย์สินของรัฐวิสาหกิจนั้นเป็นทรัพย์สินของรัฐ

รัฐวิสาหกิจของไทยแม้จะยังมีความสับสนในความหมายของคำว่า "รัฐวิสาหกิจ" แต่โดยหลักการแล้วก็ถือได้ว่าเป็นองค์กรการกระจายอำนาจตามกิจการซึ่งจัดตั้งขึ้นเพื่อดำเนินกิจการในลักษณะเฉพาะอย่าง โครงสร้างและระบบกฎหมายของรัฐวิสาหกิจไทยจึงควรจะสอดคล้องกับแนวความคิดและหลักการข้างต้นด้วยเช่นกัน หากในทางปฏิบัติยังเป็นปัญหาอยู่ โดยเฉพาะการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจไทยในปัจจุบันก่อให้เกิดความขัดแย้งกับหลักการดังกล่าวหลายประการ ซึ่งจะได้ทำการศึกษาในรายละเอียดต่อไป

ข. แนวความคิดและหลักการเกี่ยวกับการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจและผลกระทบต่อหลักประสิทธิภาพ

ตามที่ได้อธิบายมาแล้วว่า รัฐวิสาหกิจเป็นรูปแบบหนึ่งในการจัดทำบริการสาธารณะขึ้นในสังคม โดยธรรมชาติที่แท้จริงของรัฐวิสาหกิจนั้น นอกจากจะมีมิติที่เป็นมหาชน (public) ของรัฐ ซึ่งก็คือการที่รัฐเป็นเจ้าของและมีอำนาจควบคุม กำกับดูแล และยังประกอบด้วยมิติที่เป็น "วิสาหกิจ" ⁵⁴ คือการดำเนินการทางการค้าหรืออุตสาหกรรม

⁵⁴ สุรพล ลีนิติกรพจน์, "กรณีสถาบัน วท. : ภาพสะท้อนของรัฐวิสาหกิจไทย", : 151.

อันมีลักษณะ เป็น เชิงพาณิชย์ ซึ่งหมายถึงการผลิตและจำหน่ายสินค้าหรือบริการที่ทำขึ้นอีกด้วย การดำเนินการของรัฐในการประกอบกิจการทางเศรษฐกิจด้วยวิธีนี้จึง เป็นไปโดยมิได้ใช้อำนาจบังคับ (pouvoir de contraindre) แต่กลับใช้วิธีการในการดำเนินงาน คล้ายคลึงกับวิสาหกิจของเอกชนอย่างยิ่ง โดยหลักของเหตุผลดังกล่าวรัฐวิสาหกิจจึงควรมีฐานะ เท่าเทียมกับวิสาหกิจของเอกชน

การประเมินประสิทธิภาพจึงไม่ใช่สิ่งที่กระทำได้ง่ายนัก การกล่าวถึงการขาดประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจจึง เป็นการกล่าวที่เกิดขึ้นจากความรู้สึกมากกว่าที่จะ เกิดขึ้นจากการประเมินทางวิชาการ ทั้งนี้ เพราะ "ประสิทธิภาพ" เป็นคำที่ใช้กันมากและมักจะใช้ในสื่อความหมายลักษณะ "ทำงานดี" การทำงานที่มีประสิทธิภาพจึงหมายถึงการทำงานที่ดี

แต่ "ประสิทธิภาพ" ⁵⁵ ในความหมายที่ใช้กันในทางเศรษฐศาสตร์ หมายถึง การสามารถบรรลุเป้าหมายให้มากที่สุดเมื่อกำหนดค่าใช้จ่ายมาแล้ว หรือการสามารถบรรลุเป้าหมายที่กำหนดให้ด้วยการใช้จ่ายที่ต่ำที่สุด การจะประเมินประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจได้ จึงต้องรู้ถึงเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ของรัฐวิสาหกิจนั้นก่อน อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของรัฐวิสาหกิจไม่ได้มีวัตถุประสงค์อยู่ที่กำไรสูงสุด เพียงอย่างเดียว รัฐวิสาหกิจบางแห่งอาจไม่ได้คำนึงถึงผลกำไรเลย โดยเฉพาะรัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการทางเศรษฐกิจเพื่อการสนับสนุนหรือการทำให้สิ่งบริการนั้นมีบริการอยู่ในระบบเศรษฐกิจ

การวัดประเมินประสิทธิภาพ (efficiency) ของรัฐวิสาหกิจนั้น กล่าวได้ว่า ไม่มีหลักเกณฑ์โดยทั่วไปของการวัดประสิทธิผล (effective) ในการจัดการรัฐวิสาหกิจ เพราะสภาพทางกฎหมายก็ดี วิธีการปฏิบัติงาน และวิธีการจัดองค์การก็ดี ตลอดจนเป้าหมายของรัฐวิสาหกิจย่อมแตกต่างกันไปในแต่ละประเทศ ⁵⁶ ดังนั้น หลักเกณฑ์ที่

⁵⁵ ไกรยุทธ อีรตศิยานันท์, สำรวจความรู้รัฐวิสาหกิจไทย, หน้า 59.

⁵⁶ ไพศาล ชัยมงคล, รัฐวิสาหกิจ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2519), หน้า 103.

ใช้ประเมินประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจจึงไม่จำเป็นต้อง เป็น เกณฑ์ชนิดเดียวกันสำหรับ รัฐวิสาหกิจทุกแห่งไป ^{๕๗}

ในการวัดประสิทธิภาพของการดำเนินงานของรัฐวิสาหกิจ โดยใช้ วัตถุประสงค์หรือ เป้าหมาย เป็นตัวหลักในการวิเคราะห์ จึงเป็นการวัดประสิทธิภาพเชิงภาพรวม(มหภาค) ของรัฐวิสาหกิจชั้น โดยทั่วไปแบ่งออกได้เป็นสองหลักเกณฑ์ ^{๕๘} คือ หลักเกณฑ์ที่ใช้วัดประเมินผลการจัดการรัฐวิสาหกิจที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น เพื่อที่จะแข่งขันกับวิสาหกิจ เอกชนในตลาด และหลักเกณฑ์ในการวัดประเมินผลการจัดการรัฐวิสาหกิจทุกแห่งโดยทั่วไป

1. หลักเกณฑ์ที่ใช้วัดประเมินผล การจัดการรัฐวิสาหกิจที่ได้รับการจัดตั้งขึ้น เพื่อที่จะแข่งขันกับวิสาหกิจ เอกชนในตลาด ปกติจะได้แก่รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินกิจการบนพื้นฐานของการหากำไร โดยดูหรือประเมินผลของการจัดการดังนี้

- ความสำเร็จในการ เสนอสินค้าหรือบริการที่มีคุณภาพต่อตลาด
- สำเร็จวัตถุประสงค์ทางการเงินและการค้า (คือมีกำไร)
- ความแตกต่างของราคาระหว่างสินค้าและบริการของรัฐวิสาหกิจ

กับสินค้าและบริการของวิสาหกิจเอกชน

2. หลักเกณฑ์ในการวัดประเมินผลการจัดการรัฐวิสาหกิจโดยทั่วไปปกติ มาตรการที่ใช้วัด ก็คือความสามารถที่จะบรรลุ เป้าหมายและวัตถุประสงค์ของรัฐวิสาหกิจ ดังกล่าว หลักเกณฑ์ต่อไปนี้เป็น เพียงหลัก เกณฑ์ เสริมในการวัดประสิทธิภาพการจัดการของ รัฐวิสาหกิจโดยทั่วไป ไม่ว่าลักษณะ วัตถุประสงค์ และการจัดองค์การฯ ของรัฐวิสาหกิจนั้น จะเป็น เช่นไรก็ตาม

- สามารถลดต้นทุนให้ต่ำลงได้ (โดยไม่กระทบกระ เทือนถึงผลการปฏิบัติงาน)

^{๕๗} ไกรยุทธ อีรชยา คีนันท์, สำรวจความรู้รัฐวิสาหกิจ, หน้า 61.

^{๕๘} ไพศาล ชัยมงคล, รัฐวิสาหกิจ, หน้า 103-105.

- การเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต
- บรรลุถึงจุดมุ่งหมายใหม่ ๆ (ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายที่มีได้ เล็งเห็นหรือวางแผนไว้ก่อน)
- ปฏิบัติงานได้เกินกว่าเป้าหมายที่กำหนดไว้ในแผน (เช่น เป้าหมายทางการผลิตและอื่น ๆ)
- มีการจัดองค์การภายในเพื่อการปฏิบัติงานดีขึ้น
- การนำเอาเทคนิคใหม่ ๆ และกระบวนการความก้าวหน้าทางวิทยาการสมัยใหม่มาใช้

ทั้งนี้ การที่กิจการของรัฐวิสาหกิจมีทั้งกิจการที่เป็นแข่งขันกับเอกชนอื่นกับกิจการที่ไม่มีการแข่งขันหรือเป็นกิจการที่ผูกขาด ซึ่งในระบบเศรษฐกิจสามารถประเมินผลการดำเนินการโดยผูกขาดนั้นได้โดยพิจารณา ดังนี้ ^{๕๙}

- การใช้ทรัพยากรของประเทศ ถ้าในประเทศมีอุตสาหกรรมชนิดหนึ่งเป็นอุตสาหกรรมผูกขาด และอุตสาหกรรมอื่นเป็นประเภทที่มีการแข่งขัน ในทัศนะของผู้อุปโภคบริโภค กรณีนี้จะทำให้มีการใช้ทรัพยากรของประเทศไปในทางที่ไม่ก่อให้เกิดประโยชน์มากที่สุด เพราะระดับการผลิตที่ผู้ผูกขาดได้กำไรสูงสุดนั้น ยังไม่ใช่ว่าจุดที่ต้นทุนการผลิตต่ำที่สุด
- การวิภาษรายได้ การผูกขาดมีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ กำไรผูกขาดทำให้นักธุรกิจและผู้ถือหุ้นในอุตสาหกรรมผูกขาดมีรายได้มาก ส่วนอื่นของสังคมได้รับรายได้ลดลง การจำกัดปริมาณการผลิตเนื่องจากการผูกขาดย่อมทำให้อุปสงค์ของแรงงานลดลง และมีผลทำให้อัตราค่าจ้างและราคาปัจจัยการผลิตอื่นลดลงด้วย ความไม่เท่าเทียมกันของรายได้จะไม่เกิดขึ้นโดยการผูกขาด ถ้าผู้ผูกขาดเป็นผู้ที่มีรายได้ต่ำในสังคม และการผูกขาดนั้นเป็นการกระทำเพื่อตอบโต้การผูกขาดทางการค้า

^{๕๙} ประยูร เถลิงศรี, หลักเศรษฐศาสตร์, หน้า 210-212.

- ประสิทธิภาพและความก้าวหน้าทางเทคนิค ในอุตสาหกรรมที่มีการแข่งขัน การแข่งขันจะทำให้หน่วยธุรกิจซึ่งต้องการดำรงอยู่ในอุตสาหกรรมนั้นขนขวายหาทางเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตและบริหารงานให้สูงขึ้น ในตลาดผูกขาดอุตสาหกรรมผูกขาดไม่มีความกดดันดังกล่าวนี้ จึงกล่าวได้ว่าเป็นจุดอ่อนของการผูกขาด แต่ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่า การผูกขาดไม่มีประสิทธิภาพหรือไม่สนใจต่อความก้าวหน้าเสียเลย เพียงแต่กล่าวว่าการผูกขาดเหล่านั้นไม่อยู่ภายใต้การกดดันของการแข่งขัน ความกระตือรือร้นของผู้ผูกขาดในอันที่จะปรับปรุงการผลิตและคุณภาพของสินค้ามีน้อยกว่าหน่วยธุรกิจในตลาดที่มีการแข่งขัน

โดยที่รัฐวิสาหกิจมีเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์เพื่อการบริการสาธารณะ รัฐวิสาหกิจจึงสามารถใช้อำนาจมหาชน เพื่อให้การดำเนินงานของตนบรรลุเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ในการจัดตั้งได้ การมีและการใช้อำนาจพิเศษอัน เป็นสิทธิที่เหนือเอกชน เช่นนี้ ปกติมักจะปรากฏอยู่ในกฎหมายในการจัดตั้ง เป็นการให้สิทธิพิเศษเพื่อให้สามารถดำเนินงานสำเร็จสมความมุ่งหมาย อย่างไรก็ตาม นอกจากการให้สิทธิพิเศษตามกฎหมายจัดตั้ง อันเป็นการให้ เนื่องจาก เล็งเห็นได้ว่ารัฐวิสาหกิจนั้นจำเป็นต้องมี เพื่อให้การดำเนินการบรรลุเป้าหมายแล้ว ยังมีกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับอื่น อีกหลายประการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจในลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ด้วยเหตุผลของการให้สิทธิดังกล่าวหาก เป็นไปหรืออยู่ภายในขอบเขตวัตถุประสงค์เพื่อการบริการสาธารณะของรัฐวิสาหกิจแล้ว รัฐก็สามารถให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจได้ทั้งสิ้น

แต่ข้อเท็จจริงสำคัญประการหนึ่งก็คือ การที่รัฐจัดตั้งรัฐวิสาหกิจขึ้น ก็เพื่อ เข้าดำเนินการหรือประกอบกิจการในทางเศรษฐกิจ การที่รัฐเข้าไปในระบบเศรษฐกิจดังกล่าวไม่ว่าจะด้วยเหตุผลหรือวัตถุประสงค์ใด ๆ ก็มีผลทำให้รัฐจะต้องคำนึงถึงความเป็นไปของรัฐวิสาหกิจในระบบเศรษฐกิจดังกล่าวนี้ด้วยว่า รัฐวิสาหกิจนั้นมีความสามารถที่จะดำเนินการในระบบเศรษฐกิจเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของตนได้หรือไม่ ประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจจึงมีความสำคัญ และต้องพิจารณาอย่างเอาใจใส่การให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจ แม้จะไม่มีข้อห้าม หาก เป็นไปภายในกรอบของการบริการสาธารณะตามวัตถุประสงค์แล้วก็ตาม แต่การให้สิทธิพิเศษนั้น ก็จะต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจในการดำเนินงานในระบบเศรษฐกิจด้วย ฉะนั้นการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจถ้าหาก เป็นไปเพื่อผลดีเฉพาะหน้า แต่ขาดประสิทธิภาพเมื่อพิจารณาถึงการดำเนินการในระบบเศรษฐกิจใน

ภาพรวมแล้ว การให้สิทธิพิเศษดังกล่าวก็ไม่สมควรจะกระทำ รัฐจึงควรจะต้องมีการชั่งน้ำหนักผลดีและผลเสียของการให้สิทธิพิเศษ ทั้งในแง่ของประโยชน์สาธารณะ และในด้านประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจในอันที่จะดำรงอยู่ในระบบ เศรษฐกิจได้ดีด้วย

ดังนั้น การให้สิทธิพิเศษใด ๆ แก่รัฐวิสาหกิจไม่ว่าจะเป็นในการดำเนินกิจการแข่งขันกับเอกชนอื่น หรือการเข้าไปในลักษณะของการผูกขาด ซึ่งมีลักษณะที่เป็นการประเมินประสิทธิภาพของกิจการแตกต่างกัน เช่น การให้สิทธิพิเศษ เป็นการผูกขาด แก่รัฐวิสาหกิจที่ดำเนินการแข่งขันกับผู้อื่น นอกจากจะเป็นตัวเปลี่ยนแปลงลักษณะการดำเนินกิจการของรัฐวิสาหกิจนั้นแล้ว การประเมินประสิทธิภาพก็จะต้องแตกต่างออกไป และก่อให้เกิดผลกระทบต่อระบบ เศรษฐกิจของกิจการลักษณะนั้น

ที่มาของการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจตามกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับของไทย

จากที่กล่าวมาข้างต้น การที่รัฐวิสาหกิจเป็นกิจการที่อยู่ในภาครัฐบาล ซึ่งมีอำนาจทางฝ่ายปกครองสนับสนุนอยู่ กรอบหรือขอบ เขตการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจจึงสามารถกระทำได้ หากอยู่ภายใต้ขอบ เขตวัตถุประสงค์ของการบริการสาธารณะ ดังนั้น ในปัจจุบันจึงพบสิทธิพิเศษที่รัฐให้กับรัฐวิสาหกิจ ทั้งตามกฎหมายระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ สามารถจำแนกตามลักษณะที่มาของสิทธิพิเศษดังกล่าวได้เป็น 3 กรณี คือ สิทธิพิเศษที่มีที่มาตามกฎหมายที่จัดตั้ง สิทธิพิเศษที่มีที่มาตามกฎหมายอื่น และสิทธิพิเศษที่มีที่มาจากมติคณะรัฐมนตรี

ก. สิทธิพิเศษตามกฎหมายจัดตั้ง

รัฐวิสาหกิจของไทยในปัจจุบันสามารถแบ่งแยกตามลักษณะของกฎหมายที่เป็นฐานที่มาในการจัดตั้งได้ 4 ประเภท กล่าวคือ

- รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมาย เฉพาะ ได้แก่ จัดตั้งขึ้นตามพระราชบัญญัติ และตามประกาศคณะปฏิวัติ
- รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นโดยพระราชกฤษฎีกาซึ่งออกตามความใน พ.ร.บ. จัดตั้งองค์การของรัฐ พ.ศ. 2496
- รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์
- รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรี

1. การให้สิทธิพิเศษตามกฎหมายเฉพาะที่จัดตั้ง ในกรณีตามพระราชบัญญัติ ซึ่งต้องตราผ่านรัฐสภา และในกรณีประกาศของคณะปฏิวัติ นอกจากการเป็นนิติบุคคลที่ กฎหมายจะกำหนดให้แล้ว รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามกฎหมายเฉพาะยังได้รับสิทธิพิเศษตาม กฎหมายในการจัดตั้งดังนี้

- สิทธิพิเศษในการที่ทรัพย์สินของรัฐวิสาหกิจนั้น ไม่อยู่ในความรับผิดชอบ แห่งการบังคับคดี เช่น พ.ร.บ. การไฟฟ้าฝ่ายผลิต พ.ศ.2511 มาตรา 12 พ.ร.บ. การไฟฟ้านครหลวง พ.ศ.2501 มาตรา 14 พ.ร.บ.การทำอากาศยานแห่งประเทศไทย พ.ศ.2522 มาตรา 12 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการใช้สอยหรือ เข้าครอบครองอสังหาริมทรัพย์ในการ ครอบครองของบุคคลใด ๆ ซึ่งมีใช้เคหะสถานของเอกชนเป็นการชั่วคราว เช่น พ.ร.บ. การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2521 มาตรา 29 พ.ร.บ. การประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2522 มาตรา 29 พ.ร.บ. การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค พ.ศ.2503 มาตรา 34 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการกระทำภายในขอบเขตหน้าที่เหนือพื้นดินและแดน กรรมสิทธิ์ของพื้นดินนั้นของบุคคลใด ๆ เมื่อพื้นดินนั้นไม่ใช้พื้นดินอื่นเป็นที่ตั้งโรงเรือน เช่น พ.ร.บ.การไฟฟ้านครหลวง พ.ศ. 2501 มาตรา 35 พ.ร.บ. การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค พ.ศ. 2503 มาตรา 36 พ.ร.บ. การประปานครหลวง พ.ศ. 2511 มาตรา 38 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการใช้อำนาจดำเนินการเวนคืนที่ดินตามกฎหมายว่าด้วย การเวนคืนอสังหาริมทรัพย์ เช่น พ.ร.บ. การไฟฟ้านครหลวง พ.ศ.2501 มาตรา 35 ทวิ ปว. ฉบับที่ 316 พ.ศ. 2515 (การเคหะแห่งชาติ) ข้อ 28 วรรค 2 และข้อ 28 ทวิ พ.ร.บ. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2522 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการใช้อำนาจทำการรื้อถอนหรือทำลายเท่าที่จำเป็น เช่น ปว. ฉบับที่ 290 พ.ศ. 2515 (การทางพิเศษแห่งประเทศไทย) ข้อ 28 วรรค 2 พ.ร.บ. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พ.ศ.2522 มาตรา 42 และ 43 พ.ร.บ. การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย พ.ศ.2521 มาตรา 30 (3) 33 และ 35 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการเข้าไปในสถานที่ของบุคคลใด ๆ เพื่อตรวจ
ซ่อมแซมฯ กรณีที่จำเป็น เช่น พ.ร.บ. การไฟฟ้านครหลวง พ.ศ. 2501 มาตรา 37
พ.ร.บ. การประปาส่วนภูมิภาค พ.ศ.2522 มาตรา 32 พ.ร.บ.การประปานครหลวง
พ.ศ.2510 มาตรา 40 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการใช้ที่ราชพัสดุ เช่น พ.ร.บ.การประปาส่วน
ภูมิภาค พ.ศ.2522 มาตรา 51 พ.ร.บ.การทำอากาศยานแห่งประเทศไทย พ.ศ.2522
มาตรา 51 และ 55 พ.ร.บ.การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย พ.ศ.2521 มาตรา 59
วรรค 2

- สิทธิพิเศษในการโอนอสังหาริมทรัพย์ที่เวนคืนมาไปยังผู้อื่นได้ เช่น
พ.ร.บ. การนิคมอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย พ.ศ.2522 มาตรา 38 วรรค 3
เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการได้รับการยกเว้นค่าธรรมเนียมภาษีอากรต่าง ๆ
เช่น พ.ร.บ. สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล พ.ศ.2517 มาตรา 36 พ.ร.บ.การ
ท่าเรือแห่งประเทศไทย พ.ศ.2494 มาตรา 17 และ 17 ทวิ พ.ร.บ.การรถไฟแห่ง
ประเทศไทย พ.ศ.2494 มาตรา 19 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล เช่น พ.ร.บ.การ
ไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พ.ศ. 2511 มาตรา 45 วรรค 3 ปว. ฉบับที่ 290
พ.ศ.2515 (การทางพิเศษแห่งประเทศไทย) ข้อ 38 วรรค 2 พ.ร.บ. การรถไฟแห่ง
ประเทศไทย พ.ศ. 2494 มาตรา 43 วรรค 3 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการบังคับให้ต้องฝากเงินหรือเปิดบัญชีกับธนาคารที่
เป็นรัฐวิสาหกิจ เช่น พ.ร.บ. สำนักงานสลากกินแบ่งรัฐบาล พ.ศ. 2517 มาตรา 28
พ.ร.บ. การท่าเรือแห่งประเทศไทย พ.ศ.2494 มาตรา 19 พ.ร.บ.การประปาส่วน
ภูมิภาค พ.ศ.2522 มาตรา 39 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษหรือเอกสิทธิในการเป็นเจ้าพนักงานตามกฎหมาย เช่น
พ.ร.บ.การไฟฟ้านครหลวง พ.ศ.2501 มาตรา 15 พ.ร.บ.การทำอากาศยาน
แห่งประเทศไทย พ.ศ.2522 มาตรา 29 พ.ร.บ. การสื่อสารแห่งประเทศไทย
พ.ศ.2519 มาตรา 15 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษหรือเอกสิทธิ์ในการมีอำนาจห้ามมิให้ผู้ใดกระทำการอย่างหนึ่งอย่างใดอันอยู่ในขอบเขตความรับผิดชอบของรัฐวิสาหกิจนั้น เช่น ปว. ฉบับที่ 290 พ.ศ.2515 (การทางพิเศษแห่งประเทศไทย) ข้อ 29 30 และ 31 พ.ร.บ. การปิโตรเลียมแห่งประเทศไทย พ.ศ.2521 มาตรา 32 33 และ 34 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการมีอำนาจอนุมัติหรืออนุญาตแก่ผู้อื่นบางประการ เช่น พ.ร.บ. การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย พ.ศ.2511 มาตรา 37 พ.ร.บ. การกีฬาแห่งประเทศไทย พ.ศ.2528 มาตรา 53 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการได้รับการยกเว้นไม่ตกอยู่ในบังคับของกฎหมายบางประเภท เช่น พ.ร.บ. การท่าเรือแห่งประเทศไทย พ.ศ.2494 มาตรา 17 ตรี ค่าเช่าอสังหาริมทรัพย์ไม่อยู่ในบังคับแห่งกฎหมายว่าด้วยการควบคุมค่าเช่าในภาวะคับขัน พ.ร.บ. การท่าอากาศยานแห่งประเทศไทย พ.ศ.2522 มาตรา 6 ไม่ต้องอยู่ภายใต้บังคับแห่งกฎหมายว่าด้วยการคุ้มครองแรงงาน และกฎหมายว่าด้วยแรงงานสัมพันธ์ เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการออกกฎ ระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ อันกระทบต่อบุคคลอื่น เช่น ปว. ฉบับที่ 290 พ.ศ. 2515 ข้อ 47 ให้รัฐมนตรีมีอำนาจประกาศในราชกิจจานุเบกษา กำหนด (1) ทางพิเศษสายใดตลอดสายหรือบางส่วนที่ต้องเสียค่าผ่านทางพิเศษ (2) ประเภทของรถที่ต้องเสียหรือยกเว้นค่าผ่านทางพิเศษ (3) อัตราค่าผ่านทางพิเศษ เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการมีอำนาจผูกขาดดำเนินการแต่ผู้เดียว เช่น พ.ร.บ. องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย พ.ศ.2497 มาตรา 22 ทวิ มีสิทธิในการจัดทำจัดพิมพ์โฆษณา จำหน่าย ...หมายเลขโทรศัพท์ของผู้เช่าแต่ผู้เดียว

2. การให้สิทธิพิเศษตามพระราชกฤษฎีกาที่จัดตั้ง นอกจากการเป็นนิติบุคคลตามที่ พ.ร.บ. ว่าด้วยการจัดตั้งองค์การของรัฐบาล พ.ศ.2496 จะกำหนดไว้แล้ว ยังได้รับสิทธิพิเศษตามพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งอีกคือ สิทธิพิเศษในการได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐบาล

3. การให้สิทธิพิเศษตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่จัดตั้ง จะ เป็นไปตามหลักเกณฑ์ของประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ เช่นเดียวกับวิสาหกิจเอกชนอื่น จึงไม่มีสิทธิพิเศษจากกรณีนี้

4. การให้สิทธิพิเศษตามมติคณะรัฐมนตรีที่จัดตั้ง รัฐวิสาหกิจที่จัดตั้งขึ้นตามมติคณะรัฐมนตรีนี้ไม่มีฐานะเป็นนิติบุคคลแต่อย่างใด จึงยังขึ้นหรืออยู่ภายใต้การบังคับดูแลของสังกัดอยู่ การจัดตั้งรัฐวิสาหกิจประเภทนี้ จึงกำหนดสิทธิพิเศษไว้บางลักษณะ เช่น ให้โรงงานยาสูบมีสิทธิพิเศษในการดำเนินงานกิจการนี้แต่ผู้เดียว และให้โรงงานไฟฟ้ากรมสรรพสามิต ได้รับสิทธิในการใช้ประโยชน์จากตัวอาคารของกรมสรรพสามิตที่ใช้อยู่เดิมได้ โดยเสียค่าบำรุงเอง ตามระเบียบกระทรวงการคลังว่าด้วยการจัดตั้งโรงงานไฟฟ้ากรมสรรพสามิต พ.ศ. 2535 มาตรา 37

ข. สิทธิพิเศษตามกฎหมายอื่น

นอกจากกฎหมายที่เป็นฐานในการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจแล้ว รัฐวิสาหกิจยังได้รับสิทธิพิเศษตามกฎหมาย ระเบียบ และข้อบังคับต่าง ๆ ทั้งเป็นการให้แก่รัฐวิสาหกิจทั่วไป และการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจเฉพาะแห่ง ดังนี้

1. การให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจเป็นการทั่วไป ได้แก่ สิทธิพิเศษต่าง ๆ ดังนี้

- สิทธิพิเศษในการได้รับการยกเว้นค่าธรรมเนียมภาษีอากรต่าง ๆ เช่น พ.ร.บ. ภาษีโรงเรือนและที่ดิน พุทธศักราช 2475 และที่แก้ไขเพิ่มเติม มาตรา 6 ทวิ พ.ร.บ. ภาษีป้าย พ.ศ. 2510 มาตรา 8 (7) เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการได้รับการยกเว้นไม่ต้องอยู่ใต้อำนาจบังคับของกฎหมายบางประการ เช่น พ.ร.บ. ความคุ้มครองกัญชง พ.ศ. 2495 พ.ร.บ. น้ำบาดาล พ.ศ. 2520 มาตรา 4 พ.ร.บ. การประกอบอาชีพงานก่อสร้าง พ.ศ. 2522 มาตรา 4 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการที่รัฐจ่ายค่าชดเชย ค่าภาษีอากรให้แก่ผู้จำหน่ายสินค้าให้กับรัฐวิสาหกิจ เช่น ตาม พ.ร.บ. ชดเชยค่าภาษีอากรสินค้าส่งออกที่ผลิตในราชอาณาจักร พ.ศ. 2524 มาตรา 4 (2)

- สิทธิพิเศษในการได้รับการค้ำประกันเงินกู้จากรัฐบาล ตาม พ.ร.บ. กำหนดอำนาจกระทรวงการคลังในการค้ำประกัน พ.ศ. 2510

2. การให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจเฉพาะแห่ง ได้แก่ การให้สิทธิพิเศษต่าง ๆ ดังนี้

- สิทธิพิเศษในการได้รับการยกเว้นค่าธรรมเนียมภาษีอากรต่าง ๆ เช่น พ.ร.บ. ภาษีโรงเรือนและที่ดิน พุทธศักราช 2475 และที่แก้ไขเพิ่มเติม มาตรา 9 (2)

9(6) และ 19 พ.ร.บ.กำหนดค่าธรรมเนียมการใช้จ่ายยานยนต์บนทางหลวงและสะพาน พ.ศ.2497 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการได้รับการยกเว้นไม่ต้องอยู่ในบังคับของกฎหมาย บางประการ เช่น พ.ร.บ.วิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์ พ.ศ.2498 มาตรา 4(2) และ 4(4) พ.ร.บ.น้ำมันเชื้อเพลิง พ.ศ.2521 มาตรา 4 เป็นต้น

- สิทธิพิเศษในการมีอำนาจผูกขาดดำเนินการแต่ผู้เดียว ตาม ปว. ฉบับที่ 58 เรื่อง การควบคุมกิจการค้าขายอันเป็นสาธารณูปโภค พ.ศ.2515

- สิทธิพิเศษในการบังคับให้ต้องฝากเงินหรือ เปิดบัญชีกับธนาคารที่เป็น รัฐวิสาหกิจ เช่น พ.ร.บ. การส่งออกใบนอกและการนำเข้ามาในราชอาณาจักรซึ่งสินค้า พ.ศ.2522 มาตรา 14 พ.ร.บ. กองทุนสนับสนุนการวิจัย พ.ศ.2535 มาตรา 7 ระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยโครงการสร้างงานในชนบท พ.ศ.2532 ข้อ 35 เป็นต้น

ค. สิทธิพิเศษตามมติคณะรัฐมนตรี

ปัจจุบันรัฐบาลได้ใช้อำนาจในการบริหารกำหนดสิทธิพิเศษให้แก่รัฐวิสาหกิจ ต่าง ๆ ทั้งในเรื่องการจัดซื้อจัดจ้างตามระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรีว่าด้วยการพัสดุ พ.ศ.2535 และโดยอำนาจทั่วไปในการบริหารราชการ โดยให้เป็นการเฉพาะกรณี ดังนี้

1. การให้สิทธิพิเศษตามมาตรา 26 แห่งระเบียบสำนักนายกรัฐมนตรี ว่าด้วยการพัสดุ พ.ศ.2535 ซึ่งปกติแล้วจะมีผลใช้บังคับแก่หน่วยราชการหรือรัฐวิสาหกิจ ด้วยกันเท่านั้น แต่โดยที่ภาครัฐบาลเป็นภาคที่มีความสำคัญต่อระบบ เศรษฐกิจของประเทศ รายจ่ายของภาครัฐบาลจึงมีผลกระทบต่อการค้าเป็นธุรกิจและต่อระบบ เศรษฐกิจของประเทศ โดยส่วนรวม การให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจตามระเบียบว่าด้วยการพัสดุนี้ จึงไม่อาจจะเลย ถึงความสำคัญได้ ทั้งนี้ แยกได้เป็น

- การให้หน่วยงานหรือรัฐวิสาหกิจอื่นต้องใช้บริการหรือสั่งซื้อสิ่งจ้าง จากรัฐวิสาหกิจนั้นเพียงแห่งเดียวหรือก่อนที่อื่น เช่น การซื้อบัตรโดยสารเครื่องบินในการ เดินทางไปต่างประเทศของบริษัทการบินไทย จำกัด การซื้อยาและเวชภัณฑ์จากองค์การ เกสซ์กรรม เป็นต้น

- สิทธิพิเศษซึ่งเป็นการลดขั้นตอนของระเบียบว่าด้วยการพัสดุ เช่น การให้การไฟฟ้านครหลวง การไฟฟ้าส่วนภูมิภาค การประปานครหลวงการประปาส่วน ภูมิภาค ได้รับสิทธิพิเศษในการรับจ้างให้บริการภายในตัวอาคารโดยไม่ต้องประกวดราคา

หรือสอบราคา การให้หน่วยงานหรือรัฐวิสาหกิจอื่นสามารถใช้บริการหรือสั่งซื้อสิ่งจ้างจากรัฐวิสาหกิจนั้นได้ด้วยวิธีพิเศษ เช่น การจ้างองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย เชื่อมโยงข่ายสาย และการให้หน่วยงานหรือรัฐวิสาหกิจอื่นสามารถสอบราคาระหว่างหน่วยงานที่ได้รับสิทธิพิเศษด้วยกันได้ เช่น การซื้อสินค้าจากองค์การคลังสินค้า องค์การตลาด เพื่อเกษตรกร องค์การผลิตอาหารสำเร็จรูปและองค์การอุตสาหกรรมท่องเที่ยว เป็นต้น

2. การให้สิทธิพิเศษเป็นการเฉพาะกรณี ซึ่งจะเป็นไปตามแนวนโยบายของรัฐบาลแต่ละช่วงเหตุการณ์ เป็นการใช้อำนาจในทางบริหารบังคับแก่หน่วยงานและรัฐวิสาหกิจ ซึ่งในบางครั้งมีผลกระทบไปถึงบุคคลภายนอกด้วย เช่นการบังคับให้ให้บริการของบริษัทไทยเดินเรือทะเล จำกัด ตามมติคณะรัฐมนตรี ประกอบกับ พ.ร.บ.ส่งเสริมการพาณิชย์นาวี พ.ศ.2521 การขนส่งสินค้าผ่านแดนระหว่างไทยกับลาว โดยองค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ เป็นต้น

ดังนั้น การให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจในประเทศไทย จึงมีใช้เพียงได้รับ โดยบทบัญญัติที่ผ่านการพิจารณาเพื่อการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนั้น ๆ เท่านั้น หากจะได้ทั้งจากตัวบทกฎหมายอื่นและการใช้อำนาจตามบทกฎหมายอื่น ออกเป็นประกาศของบังคับของกระทรวง กิจการที่ได้รับสิทธิพิเศษเหล่านี้จะพบว่าอาจถึงการขอรับสิทธิพิเศษเพื่อให้สามารถแข่งขันกับวิสาหกิจอื่นได้ และทำให้การดำเนินงานเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งรัฐวิสาหกิจนั้น การวิเคราะห์ในบทความต่อไป จึงจะทำการแบ่งรัฐวิสาหกิจออกเป็น 2 กลุ่ม ตามลักษณะของกิจการ คือ ประเภทที่ไม่มีการแข่งขัน (ผูกขาด) และประเภทที่มีการแข่งขัน โดยจะพิจารณาถึงผลกระทบของการให้สิทธิพิเศษแก่รัฐวิสาหกิจดังกล่าว ต่อหลักการสำคัญที่ต้องบังคับคือ หลักบริการสาธารณะ อันเป็นหัวใจของการบริหารราชการ และเป็นภาระกิจสำคัญของรัฐในระบบเศรษฐกิจ กับหลักในเรื่องความมีประสิทธิภาพของรัฐวิสาหกิจดังกล่าวที่ดำเนินการโดยได้รับสิทธิพิเศษใน 4 ลักษณะ ต่อไปนี้คือ

1. สิทธิพิเศษทางการเงินและภาษีอากร
2. สิทธิพิเศษที่เกี่ยวกับทรัพย์สินของรัฐวิสาหกิจ
3. สิทธิพิเศษในการจำกัดเสรีภาพในการดำเนินการของเอกชนอื่น
4. เอกสิทธิในการใช้อำนาจมหาชนของรัฐวิสาหกิจ

(โปรดดูรายละเอียดเกี่ยวกับสิทธิพิเศษแต่ละลักษณะในบทที่ 3-6)